ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ ՕՐԲԷԼԵԱՆԻ

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ
ԵՐԵՎԱՆ
1942

ՀՍՍՌ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ, ՏԵՔՍՏԵՐ ՀԻՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ Ж

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ ՕՐԲԷԼԵԱՆԻ

Հրատարակության համար պատրաստեց
պատմ. գիտ. թեկնածու՝ ԱՇ. ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆԸ

ԵՐԵՎԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐ 1942

СТЕПАННОС ОРБЕЛИАН
ЛЕТОПИСЬ
(на армянском языке)
Армгиз, Ереван, 1942

Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Ստեփաննոս Օրբելյանի ներկա «Ժամանակագրութիւն»-ը պահպանվում է ՀՍՍՌ ժողկոմսովետին կից ձեռագրերի մատենադարանի չհրատարակված պատմական նյութերի շարքին: Նա անցյալում հայտնի է եղել աղբյուրագետ մասնագետների նեղ շրջանում, սակայն մնացել է չհրատարակված մինչև մեր օրերը:

Օրբելյանը միջնադարյան հայկական մատենագրության ականավոր դեմքերից մեկն է: Նա Սյունյաց Օրբելյան Տարսայիճի տղան է: Ծնվել է 1250—60-ական թվերին: Երկար ժամանակ եղել է Սյունյաց թեմի մետրոպոլիտը և ակտիվ մասնակցություն է ունեցել իր ժամանակի քաղաքական անց ու դարձին: Ճանապարհորդել է Արևելքի իր ժամանակվա նշանավոր կարևոր քաղաքները, եղել է Արղունի ռեզիդենցիայում, Սիսում և այլն. 1299 թ., Նորավանքում, գրել է իր նշանավոր «Պատմութիւն նահանգին Սիսական»*) աշխատությունը, որը հասել է մեզ և հայ ժողովրդի պատմության արժեքավոր սկզբնաղբյուրներից մեկն է: Նա պատկանում է հայկական մատենագրական այն երկերի շարքին, ուր մեծ չափով օգտագործված է ոչ միայն նախորդ մատենագրերի տեղեկությունները, այլև իր ժամանակ գոյություն ունեցող արխիվային փաստաթղթերը և վիմագիր արձանագրությունները: Այդ մասին հեղինակն իր հիշատակարանում հետևյալն է հայտնում. «Եւ բազում ջանիւ և յոլով աշխատութեամբ որոնեալ հաւաքեցաք ի հին և նոր պատմագրաց Հայոց, նաև յարձանագրութեանց եկեղեցեաց և ի հնագոյն նամակաց...»**)

Օրբելյանից մեզ հասած արժեքավոր աշխատություններից անհրաժեշտ է հիշել նրա Էջմիածնի վրա գրած ոտանավոր ողբը, որը շարադրել է նա Խաչատուր Կեչառեցու խնդրանքով՝ *«Ողբք եւ հառաչանք*. Ողբ աւաղական, և ձայն աշխարական լցեալ անհուն հեծեծանօք վասն աւերման աթոռիս Հայոց և բնաւին սպառելոյ հայրապետութեան և թագաւորութեան համազգունդ իշխանութեամբ: Շարեալ չափաբերմամբ՝ Հոմերական արուեստի ի Ստեփաննոսէ Սիւնեաց այցելուէ. ի խնդրոյ Շնորհազարդ վարդապետին Խաչատրոյ Կեչառեցւոյ» (Հրատարակվել է Կալկաթայում 1846-թվին): Օրբելյանի այս ողբը, սակայն, որպես պատմական սկզբնաղբյուր, առանձին արժեք չի ներկայացնում, ուստի և Օրբելյանի ներկա «Ժամանակագրութիւն»-ը որպես պատմական բովանդակություն ունեցող աշխատություն «Պատմ. նահ. Սիսական»-ից հետո՝ երկրորդը կարելի է համարել:

Օրբելյանի «Ժամանակագրութիւն»-ը պարունակող ձեռագիրը պատմական նյութերի ժողովածու է: Նա իր մեջ պարունակում է հետևյալ նյութերը:

Թերթ 3ա—*«Տեառն Միխայելի պատրիարքի Ասորոց, Համառօտ ժամանակաց գրոյցք: Քաղուածու արարեալ ի յոլովից պատմագրաց, ի վարժ բանասիրաց...»****:

Սկսվում է՝ «Ես, եղբայրք իմ...»:

Տեքստը լրիվ է, վերջում ունի Վարդանի հիշատակարանը:

Թերթ 171 ա—*Սամվել Անեցու «Հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց»***** *աշխատությունը:*

---

*) Օրբելյանի «Պատմութեան» 65-րդ գլուխը («Վասն մեծի նախարարութեան Օրբելեաց...») առաջին անգամ լույս է տեսել Մադրասում 1775 թ.: Ամբողջական տեքստը հրատարակվել է Փարիզում 1859 թ., Կ. Շահնազարյանի կողմից «Պատմութիւն նահանգին Սիսական» վերտառությամբ: Երկրորդ հրատարակությունը լույս է ընծայել Էմինը 1861 թ.: Վերահրատարակվել է նորից «Ղուկասյան մատենադարան»-ի սերիայում 1910 թ., Թբիլիսում: Օրբելյանի «Պատմութիւն»-ը ակադ. Բրոսսեի կողմից թարգմանվել է ֆրանսերեն (տե՛ս, «Brosset: Histoire de la Sionnie par Stéphannos Orbélian, St. Pétersbourg, 1864—66):

**) Ստ. Օրբելեան, Պատմ. նահ. Սիսական, Ղուկաս. հրատ. էջ 505:

***) Միքայել Ասորու «Ժամանակագրութիւն»-ը հրատարակվել է առաջին անգամ Մանչեստրում 1864 թ., հետագայում նա ունեցել է երկու այլ հրատարակություն ևս:

****) Տես «Սամուէլի քահանայի Անեցւոյ Հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց», Վաղարշապատ 1893:

Տեքստն սկզբից թերի է, պատմական փաստերի շարադրությունն սկսվում է մեր թվագրության սկզբից (տպագրի էջ 52, տող 8-ից)։ Անեցու «Ժամանակագրութիւն»-ը վերջում շարունակվում է *Օրբելյանի «Ժամանակագրութեամբ»*։

Թերթ 219 ա— *«Գէորգայ վարդապետի ասացեալ վասն տէրունական լրմանց»*։

Սկսվում է՝ «Դիցուք սուղ ինչ և վասն տէրունական լրմանցս...»։

Վերջանում է թերթ 215 ա «...լինի յամսեանն ժամս *ԱԺ*, որ է կէս աւր, բաց *ԻԴ* ժամուց աւուրն...»։

Ձեռագրի գրչության ժամանակի, ինչպես և ընդօրինակող գրչի և ընդօրինակման վայրի վերաբերյալ չկան հիշատակություններ։ Ձեռագրի հիմնական *(չնորոգված)* մասի գրչությունը հին է, սակայն Օրբելյանի ինքնագիրը (ավտոգրաֆը) լինել չի կարող. Այդ երևում է «Ժամանակագրութեան» մեջ մի քանի տեղ հանդիպող բառերի տեղերը բաց թողնելու փաստից։ («Գագ»-ի բաց թողումը թերթ 201ա-ում, ամսաթվի բաց թողումը թերթ 202բ-ում և այլն*)*։ Ընդօրինակող գրիչը, պարզ է, արտագրելով բնագիրը, չի կարողացել կարդալ բառերը և հարկադրված է եղել բաց թողնել նրանց տեղերը։ Ձեռագրի գրչությունը, ըստ պալեոգրաֆիկ տվյալների, կարելի է համարել XIV—XV դ. դ. ընդօրինակություն։ Ձեռագրի որոշ թերթերից երևում է, սակայն, որ նա հետագայում քայքայվել է, և վերանորոգվել *(*վերանորոգված թերթերից են՝ 3—16-ը, 151—154-ը, 162—170-ը, 206-ը և 211-ը*)*։

Ձեռագրի պահպանակների վրա ու շրջանում գրված հիշատակագրություններից երևում է, որ ձեռագիրը 1766 թ. սեփականություն է հանդիսացել Մանասեի Մովսեսի («Թիւ *ՌԾԵ* ապրէլի *ԺԳ* օրն *Եշաբթի Զ*երորդ շաբաթին աղուհացից պահոցն ես անարժան Մանասեսի Մովսէս գնեցայ այս գիրս...»—թերթ 1բ)։

1901 թ. ձեռագիրը գտնվելիս է եղել վանեցի ոմն Գրիգոր Թարգուլյանի մոտ, որը նվիրել է Սանասարեան դպրոցին *(*«Սանասարեան վարժարանին կը նուիրէ սոյն հին գիրք, վանեցի Գրիգոր Թարգուլեան, 1901 Վան» թերթ 2բ*)*։

Ձեռագրի կազմի առաջին երեսի վրա փակցված տպագիր կնիքից երևում է, որ ձեռագիրը Սանասարյան դպրոցում գրանցված է եղել համար 62-ի տակ։

Առաջին իմպերիալիստական պատերազմի տարիներին ձեռագիրը բերվել է Երևան և հանձնվել Պետական գրադարանին։ Այստեղ ձեռագիրը գրանցված է եղել թիվ 670-ի տակ։ 1939 թվին ՀՍՍՌ ԼԺ կոմիսարի կարգադրությամբ Պետական գրադարանի ձեռագրերի ամբողջ կոլեկցիան որոնց թվում և այս ձեռագիրը, հանձնվել է ՀՍՍՌ ձեռագրերի մատենադարանին։ Ձեռագիրն այժմ ունի մատենադարանի 8481 համարը։

Օրբելյանի «Ժամանակագրութեան» ուսումնասիրությունից երևում է, որ Օրբելյանը նպատակ չի ունեցել կազմել ինքնուրույն ժամանակագրություն, այլ ցանկացել է լրացնել ու շարունակել Անեցու «Ժամանակագրութիւն»-ը։ Թերթ 197ա-ից սկսած նա սկսել է կատարել մասնակի լրացումներ մինչև 202-բ, իսկ այնուհետև շարունակել է ինքը՝ առանց սահմանազատելու իր գրած «Ժամանակագրութիւն»-ը Սամվել Անեցու «Ժամանակագրութիւն»-ից։

Օրբելյանի օգտագործած Անեցու «Ժամանակագրութիւնը», ինչպես պարզվում է, ոչ թե նախնական բնագիրն է հանդիսացել, այլ հետագա գրիչների կողմից որոշ լրացումներ կատարած ընդօրինակությունը։ Այդ երևում է Օրբելյանի հետևյալ խոսքերից. «Զայս գաւազանք և չափ ժամանակաց գտաք ճշգիւ սահմանեալ և եդեալ Սամուէլի ճշ(մար)տաբան քահանայի, զկարգս թագաւորաց և կայսերաց, [ընդ որում և] կաթուղիկոսացն Հայոց՝ սկսեալ յառաջին ամէ [մարմնա]նալոյ տեառն, մինչ ի *ՌՃՂԵ* ամն և ի *ՈԽԲ* (=1193)»։ ՀՍՍՌ մատենադարանում պահված է Անեցու ժամանակագրության հնագույն մի ընդօրինակություն, որը գրվել է հայկական *ՈԻԵ* թվականին (=1176 թ.) Ավետիս գրչի կողմից, Կամրջաձորում. «Ձեռամբ անպիտանի և ապիկար անձին Աւետիս կոչեցելոյ, տառագծեցաւ այս համառաւտ յայտարարութիւնք իրաց գործելոց և ցոյցք ժամանակաց ի նախասեղծէն և այսր. հրամանաւ տեառն իմոյ սրբազանի Քրիստափորի ի *ՈԻԵ* թուականութեանն Հայոց ի տիեզերահռչակ ուխտս Կամրջաձոր ..» (ՀՍՍՌ մատ. ձեռ. № 5619 *(*930). թերթ 108ա)։ Ձեռագրի գրելու ժամանակ, հավանական է, կենդանի է եղել ինքը Սամվել Անեցին։ Ձեռագրի այս տեքստը, ինչ խոսք, ամենից մոտ է կանգնած հեղինակի պրոտոգրաֆ օրինակին։ Այս տեքստում, ուրեմն, Անեցու «Ժամանակագրութիւն»-ը վերջացած է եղել 1176 թվականով, իսկ Օրբելյանն օգտվել է այնպիսի ձեռագրից, որը վերջացած է եղել 1193 թվականով, այսինքն՝ պատմական փաստերի շարադրությունն ավելացած է 17 տարով։ Անեցու հնագույն այս ընդօրինակությունից երևում է նաև, որ Օրբելյանը բաց է թողել Անեցու «Ժամանակագրութեան» սկզբնական մասը, կամ գուցե և օգտվել է այնպիսի ձեռագրից, որ սկզբից թերի է եղել։

Օրբելյանի «Ժամանակագրութիւն»-ը, ինչպես վերև ասացինք, սահմանազատված չէ Անեցու

«Ժամանակագրությունն»-ից և չունի վերնագիր: «Ժամանակագրութիւն»-ը չունի նաև հիշատակարան: Միակ փաստը, որ հիմք է տալիս չկասկածել «Ժամանակագրութեան» Օրբելյանին պատկանելու մասին, դա նրա «Ժամանակագրութեան» մեջ թողած հետևյալ հիշատակությունն է «...զկնի (Գրիգոր Ապիրատին) եկն Հրեց եղբաւր որդին վայելչագեղն Գրիգորիս. և ի ձեռն Մլեհայ իշխանին հրամանաւ և ուժով Նորադին ամիրային եհան զնա և նստաւ ինքն. և ես նմա տեղի և գաւագան զԼամբրաւն և զՏարսուս. և զԿեսարիայ իւր գաւառաւքն. որ և զկնի եկն յաթոռն. որ և զաւրացեալ Յիսուսիւ ես նուաստ *Ստեփաննոս անուամբ այցելու* (ընդգծումը մերն է—Ա. Ա.) կարգեցից ի գաւագանս. սկիզբ արարեալ» (թերթ 204բ):

«Ժամանակագրութեան»՝ Օրբելյանի հեղինակությանը վերագրելու վերև բերված փաստը, սա-

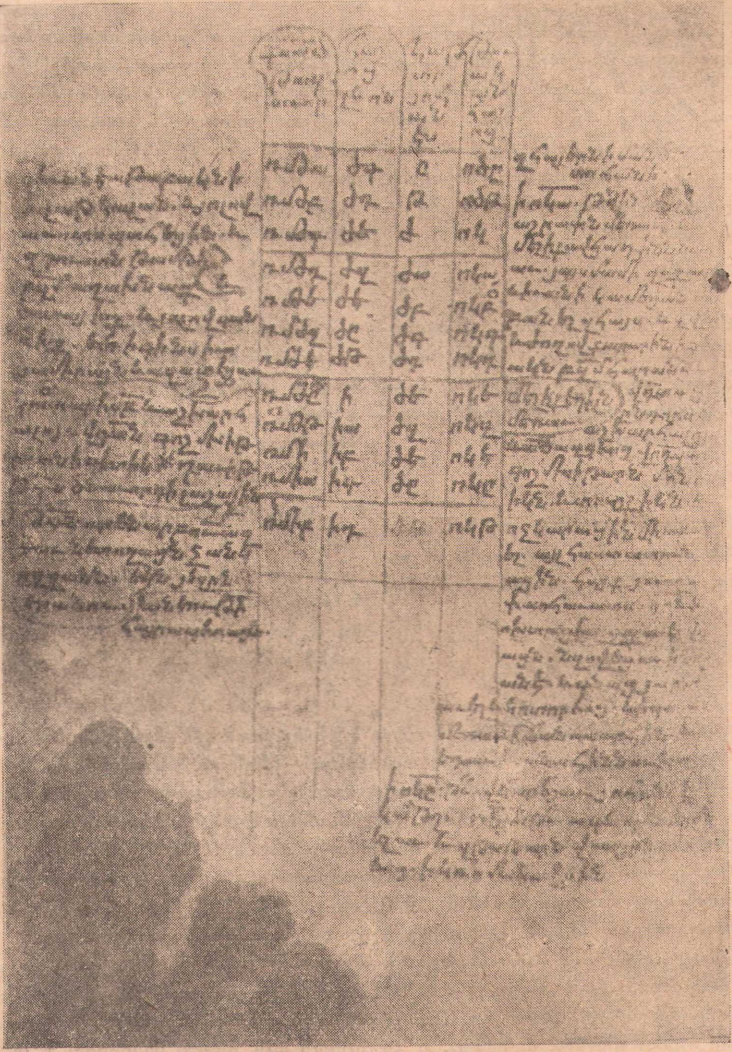

կայն, կարող է առարկությունների պատճառ—որ այդ նույն դարում բացի Օրբելյանից գուցե եղել է այլ Ստեփաննոս, որը և գրել է այս «Ժամանակագրութիւն»-ը: Այդ նույն դարում մենք գիտենք Վարդան անունով մի քանի մատենագրեր, ինչո՞ւ նույնը չի կարող լինել և Ստեփաննոսների նկատմամբ: Պարզվում է, որ իրոք XIII դարի վերջերում եղել են մատենագրությամբ զբաղվող, ավելի ճիշտ՝ ձեռագրեր ընդօրինակող, մի քանի Ստեփաննոսներ՝ Ստեփաննոս կրոնավոր Արնճեցի (տես Մաշ. ձեռ. № 4052), Ստեփաննոս Սկեռեցի (տե՛ս Մաշ. ձեռ. №№ 6764, 2630) և Ստեփաննոս գրիչ Կիլիկեցի

(տե՛ս Մատ. ձեռ. № 5595)։ Սակայն այս Ստեփաննոսները, բոլորն էլ, հարավային Հայաստանից են, իսկ «ժամանակագիր» Ստեփաննոսը՝ արևելյան Հայաստանից։ Այդ մասին մեր ժամանակագիրը հետևյալն է հայտնում. «...հրաւիրեցին զմեզ և զայլ եպիսկոպոսունս և զայլ իշխանս Արևելից՝ երթալ ի քաղաքութիւն մեր Սիս՝ յընծայութիւն նորոգ հայրապետին...» (թերթ 214ա)։ Արևելյան Հայաստանում, այդ ժամանակ որպես մատենագիր մեզ հայտնի է միայն մի Ստեփաննոս եպիսկոպոս— Ստեփաննոս Օրբելյանը Օրբելյանն ինչպես «Պատմության», այնպես էլ «Ժամանակագրութեան» մեջ հայտնում է, որ ինքը չի կարողանում գնալ այդ հրավերի ժամանակ։

«Ժամանակագրութիւն»-ը՝ Օրբելյանին պատկանելու խնդրում, բացի նշված փաստերից, ապացույց կարող է հանդիսանալ նաև «Ժամանակագրութեան» և «Պատմութեան» մեջ հիշված որոշ փաստերի նմանությունը։ Անհրաժեշտ ենք համարում կատարել փոքրիկ համեմատություն։—

«և զկնի այսորիկ ամենայն ցասումն և պատուհաս բազմացաւ (?) յաշխարհս մեր չարաշշուկք, զի ի ջուրս *և յամանս և յանկողինս եռայրն ի տուէ և ի գիշերի*. և եկն *մարախ* սաստիկ և եկեր *մինչև ի ծովն Ովկիանոս*. և ապա *սով սաստիկ*, որ չև էր եղեալ յաշխարհի. և ապա *զայլ մարդախանձ*. այսպէս տեսիլ եղաք ամենայն մեղեւոք»։

թերթ 206բ

«Յայս (ՉԺԷ=717) *թվին առաւ աստուածային մայրաքաղաքն Անտիոք* ի *Փո դըխտար սուլթանէն Մարայ՝ գերեալ և կոտորեալ աւելի զԲԺ բիւր. քակեալ* բագում եկեղեցի՝ յաստակեցին և ծովացուցին զքաղաքն»։

թերթ 208բ

«Մեծ բարեպաշտ քրիստոնէից յոյսն *Առանդուլ Խաթունն մեռաւ* ընդ *Հուլաուին* և ասին *դեղակուր լեալ Բուղա յանիծեալ Սահրպէն*»։

թերթ 208ա

«Ենն և օձ բանձրագին որ *եռայր յամանս և յանկողինս ի տուէ և ի գիշերի։ Եկեր և մարախն* մեծ *մինչ ի ծովն Ովկիանոս* և էած *սով* առ հասարակ... տապաստ անկեալ լինէին լերանց և դաշտից և ձորոց. սակս որոյ և անկաւ *զայլ մարդակեր*. և զմնացեալսն ի սրոյն, յօձէն, ի սովոյն և ի մահուանէն նոքա գիշատեալ սատակէին»։

էջ 400

«Բանզի ի *յառնուլն* զԱնտիոք *Փնդուխտար սուլտանին* որ ի յ717 թուականին, յորում *գերեաց և կոտորեաց աւելի քան զերկոտասան բիւր*, և *քանդեաց* զերկոտասան եկեղեցիսն. և *ծովացոյց* զմէջ պարսպին»։

էջ 441

«Բայց մեծ և *բարեպաշտ* արքայն աշխարհակալ, յոյսն և ակնկալութիւնն *քրիստոնէից*՝ Հուլաւու ղանն *մեռանի* ի յ713 թուին. *ընդ նմին* և ամենօրհնեալն *Տօնղուզ խաթունն*՝ կին նորա, որք *դեղակուր եղեն* ի բազմահնար խոջայէն սահիպէն...»։

էջ 419

Նման բազմաթիվ նմանություններ կարելի է բերել, սակայն բերած համեմատությունը բավական է ցույց տալու համար, որ «Ժամանակագրութեան» հեղինակը Ստեփաննոս Օրբելյանն է։

«Ժամանակագրութեան» գրելու ժամանակը որոշ չէ։ Ձեռագրի առաջին պահպանակի վրա նոր գրչությամբ չնայած նշանակված է 1286 թ. («Ստեփաննոս Օրբելեան ժամանակագրութիւն 1286»), սակայն սա «Ժամանակագրութիւն»-ը գրելու ժամանակը որոշելու համար հիմք չի կարող ծառայել, որովհետև Օրբելյանը 1286 թվին՝ 1290 թվի պատմական դեպքերը նկարագրել չէր կարող, իսկ «Ժամանակագրութիւն»-ը հասնում է մինչև 1290 («ի յ ՉԼԹ (=1290) թուին մեռաւ Տարսա(յ)իճն, յեղբայր Սմպատայ, որդին մեծին Լիպարիտի ի ցեղէ Աւրբելեանց և եդաւ ի քնդ հարսն իւր ի Նորավանս ի Վայոց Ձոր» (թերթ 214։ Օրբելյանի մի տեղեկությունից կարելի է ենթադրել, որ «Ժամանակագրութեան» հիմնական մասը նա գրել է 1277 թվին, սակայն հետագայում շարունակել է մինչև 1290 թվականը։ Թերթ 209ա-ում Օրբելյանը գրում է. «Մարգ;ին եկն ի Կեսարիա յանցեալ ամին և նեստհար եղեալ դարձաւ ի Դմշխ...»։ Օրբելյանն այդ դեպքը նշանակել է ՉԻԸԹ (=1279) թվականին, ուրեմն նրա «անցյալ ամին» 1277-ն է, երբ պիտի գրած լինի «Ժամանակագրութիւն»-ը, որը հետագայում, սակայն, շարունակել է։ Այսպիսով, պարզվում է, որ Օրբելյանն իր «Պատմութիւն»-ից առաջ գրել է նաև «Ժամանակագրութիւն»-ը, որից և օգտվել է հետո «Պատմութեան» գրելու ժամանակ։ Այս փաստը հայկական մատենագրության մեջ կարևոր փաստ է, որովհետև նա կոնկրետ նյութ է տալիս մեզ պատկերացնելու՝ թե ինչպես է կազմվել, ձևավորվել մեզ հասած այս կամ այն մատենագրի խոշոր երկը։

Օրբելյանի «Ժամանակագրութիւն»-ը իր բովանդակությամբ մեծ արժեք է ներկայացնում ինչպես հայ ժողովրդի, այնպես էլ եղբայրական վրաց և ադրբեջանական ժողովուրդների պատմության

նամար: «Ժամանակագրութեան» մեջ կան հիշատակված պատմական այնպիսի փաստերի մանրամասնություններ, որոնք մեզ չենք հանդիպում այլ սկզբնաղբյուրներում: Օրբելյանի «Ժամանակագրութեան» մեջ կան նաև հիշատակված այնպիսի թվականներ, որոնք մեծ չափով օգնում են մեզ ճշտելու Անդրկովկասի պատմության մեջ տեղ գտած որոշ անախրոնիզմներ (Նուխարդինին սված ջարդը, Կոստանդինի թագավորությունը և այլն):

Օրբելյանի «Ժամանակագրություն»-ը, իր դրական կողմերով հանդերձ, ունի նաև թերություններ: Տեքստում երբեմն հանդիպում են պատմական փաստերի և ժամանակի որոշ շփոթություններ: Սակայն այս թերությունները աղաղակող թերություններ չեն և չեն իջեցնում Օրբելյանի «Ժամանակագրության» արժեքը մեր պատմագրության մեջ:

Օրբելյանի «Ժամանակագրություն»-ը պարունակող ձեռագրի նյութը թուղթ է: Գրված է մանր բոլորգիր գրով, միասյուն: Աղյուսակների գծերի համար և որոշ վերնագրերում գործ է ածված կարմիր թանաք: Ձեռագիրը գովելի գրչություն չունի: Տեքստում կան բավականաչափ սառասխալներ: Հաճախ հանդիպում է նաև միևնույն բառը գրված մի քանի ձևով (Շահանշահ>Շահնշահ, Գաւրգի>Գեորգի և այլն): «Օ» տառը որոշ բառերում գործածված է «աւ» ձևով, իսկ որոշ բառերում—«օ»: Տեքստը մենք տալիս ենք այն ձևով, ինչ որ բնագրումն է: Նկատված կոպիտ սխալները, ուր անհրաժեշտ է, մենք ուղղել ենք՝ նշելով այդ մասին ներքին լուսանցքում: Տեքստում կատարված են աննշան կետադրության ուղղումներ:

«Ժամանակագրութեան» սկզբից, այնտեղ, ուր Օրբելյանն արտագրել է Անեցուն, մենք առնում ենք փակագծի մեջ՝ համեմատելով Անեցու տպագիր տեքստի և հնագույն ընդօրինակության (№ 5619 գրչագրի) հետ:

ԱՇ. ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ

«10» ապրիլի 1940 թ.:

1ա

Ժ Ա Մ Ա Ն Ա Կ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն
ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ՕՐԲԵԼԵԱՆԻ

[197ա]

(Կուրժան*) ամս Զ։

Վասիլն՝ ամս ԾԱ։ Ի սորա ժամանակս՝ մեծ իմաստասէրն և բազմամասնեայ առաքինին Գրիգոր Նարեկացին, որ Հոկողն կոչեցաւ։

Զկնի ԺԹ ամին Աշոտոյ տասնչորրդ եկաց երկիրս Հայոց ամս Բ։ Ի նոյնըս կարգեցուք։

[Սկիզբն շինուածոյ մեծանուն և հո(յ)ակապ վանքուշէն և զարմանակերտ ուխտին Մարմաշէնոյ՝ ի բարեպաշտ իշխանէն Վահրամայ։]

Քն թագաւոր	Կոստ. Նիկիփոր	Հա[յ]ոց Աշոտ որդի Սմ[պ]ատա[յ]	Կթ Տր Ստեփան(ն)ոս	Թուական Հայոց
Ջհա	գ	ժգ	ա	Նժէ
Ջհբ	է	ժէ	բ	Նժը
Ջհգ	ա	ժը	ա	Նժթ
	բ	ժթ	ա	Նի
Ջհդ	գ	ի	բ	Նիա
Ջհե	դ	իա	գ	Նիբ
Ջհզ	ե	իբ	դ	Նիգ
Ջհէ	գ	իգ	ե	Նիդ
Ջհը	ա	իդ	գ	Նիե
Ջհթ	բ	իե	է	Նիզ
Ջձ	գ	իզ	ը	Նիէ
Ջձա	դ	իէ	թ	Նիը
Ջձբ	ե	ա	ժ	Նիթ
Ջձգ	զ	բ	ժա	Նլ
Ջձդ	է	գ	ժբ	Նլա
Ջձե	ը	դ	ժգ	Նլբ
Ջձզ	թ	ե	ժդ	Նլգ
Ջձէ	ժ	զ	ժե	Նլդ
Ջձը	ժա	է	ժզ	Նլե
Ջձթ	ժբ	ը	ժէ	Նլզ
Ջղ	ժգ	թ	ժը	Նլէ
Ջղա	ժդ	ժ	ժթ	Նլը
Ջղբ	ժե	ժա	ի	Նլթ
Ջղգ	ժզ	ժբ	իա	Նխ
Ջղդ	ժէ	ժգ	ա	Նխա

Ի ՆԺԷ թուին շինեցաւ Հաղբատ ի Խոսրովանոյշ թագուհւոյ կնոջէ Աշոտոյ Շահանշահի, և ապա զկնի Ժ ամի՝ Սանահինն։ Զկնի մահուա[ն] Անանիայի**)՝ [կաթողիկոս՝ տէր Ստեփաննոս՝ ամս Բ։]

[Անէութիւն հայրապետական աթոռոյն։] [Կաթողիկոս տէր Խաչիկ՝ ամս ԻԱ։]

Զարմանալին բնաւից և անյաղթ հռետորն, վարդապետ Հայոց Գրիգոր Նարեկացին փայլէր յաշխարհի։

[Սմպատ***) Շահնշահ, որդի Աշոտա(յ)՝ ամս ԺԳ. իսկ և իսկ ընդ թագաւորելն Սմպատայ կիր արկեալ պարսպի քաղաքին Ան(ւ)ոյ****) բարձրաբերձ բուրգամբք և լայնատարած տեղաւք յԱխուրեան գետոյն մինչև ցԾաղկոցաձորն կոչեցեա[լ] վայր հ(ի)մնարկեաց զկաթուղիկէն պայծառափառ ի նմին քաղաքի, զոր ոչ կարաց աւարտել վասն կանխաժաման մա[հու] կե[ն]աց իւրոց։ Կաթողիկոս տէր Սարգիս՝ ամս ԻԴ։]

[197բ] Զկնի մահուան Անանիայի հայրապետի է պատմութիւնս, որ է ՆԺԶ թուին Հայոց։ Յաւրինակն այսպէս էր՝ զնոյն և մեք կարգեցաք։ [Եւ մահուան տեառն Անանիայի՝ կացեալ յաթոռ սրբոյն Գրիգորի տէր Վահան ի Բաղաց։ Սա դաշնագիր եդև ընդ Վիրս, միաբան դաւանութեամբ, վասն որոյ ժողովեալ յամուրն յԱնի ի թագաւորութեանն Աշոտոյ որդոյ Աբա-

Քն թագաւոր	Կոստ Վասիլ	Հա[յ]ոց Գագիկ	Կաթ տէր Սարգիս	Թուական Հա[յ]ոց
Ջղե	ժը	ա	բ	Նխբ
Ջղզ	ժթ	բ	գ	Նխգ
Ջղէ	ի	գ	դ	Նխդ
Ջղը	իա	դ	ե	Նխե
Ջղթ	իբ	ե	զ	Նխզ
ռ	իգ	զ	է	Նխէ
ռա	իդ	է	ը	Նխը
ռբ	իե	ը	թ	Նխթ
ռգ	իզ	թ	ժ	Նծ
ռդ	իէ	ժ	ժա	Նծա
ռե	իը	ժա	ժբ	Նծբ
ռզ	իթ	ժբ	ժգ	Նծգ
ռէ	լ	ժգ	ժդ	Նծդ
ռը	լա	ժդ	ժե	Նծե
ռթ	լբ	ժե	ժզ	Նծզ
ռժ	լգ	ժզ	ժէ	Նծէ

[Գագիկ որդի Աշոտայ, եղբայր Սմպատայ Շահանշահի՝ ամս ԻԹ։]

[Սուրբ Գրիգորն գերահռչակ, զոր նախ ակիզբն առնէ շինել թագաւորն Գագիկ ի յԱնի ի վերայ Ծաղկոցաձորոյն վայրից. զաղափար առեալ գլուխագարդ հրաշալի զսուրբ Գրիգորն զշինեալն ի Ներսիսէ հայր[ա]պետէ. և կատարեաց զզարմանակերտ փարախն բանաւոր հաւտին Քրիստոսի ի Ռ ամի մար[մ]նաւորոյ տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի։]

*) Անեցու ժամանակագրության հրատարակած տեքստում—«Կիւռժան»։

**) Այս տողը գրված է կարմիր թանաքով։

***) Բնագրում ամենուրեք Սմպատ ձևով։ Մենք հետևում ենք բնագրին։

****) Բնագրում «Անոյ»․ «ւ»-ն մենք ենք ավելացրել։

սայ*) քաղում եպիսկոպոսաց և խաչակրաւն վանականաց, որք ծանուցեալ հաւաստեաւ գներ- ձուած կորըստեան մտաց նորա, զի եա բերել պատկերս՝ վասն նորոգման ազանդոյն քաղկեդոնի- և որոշեալ զնա նստուցանեն յաթոռ Լուսաւորչին զՍտեփաննոս հարազատ արեան սրբոյ առնն Աստուծոյ Մաշտոցի՝ որ ի Սեւան։ Եւ էր սայ հետևեալ վարուց նորա, որ եկաց յաթոռ հայրա- պետութեան ամս Բ. իսկ վասն զի Վահան**) կենդանի էր ի Վասպուրական, հաւանեցոյց զա- մանս ի պարզամտաց՝ սուտ զնմանէ կարծել զհամբաւէ հերձուածոյն. վասն այնորիկ զմիջոց Հայաստան աշխարհիս լցին նզովիւք. իսկ ի հրամանէ Աստուծոյ՝ ի միում ամի մեռան երկո- քեան***). և ամ մի անվերակացու լեալ։ Ապա հրամանաւ Թագաւորին Աշոտոյ, որ Ողորմածն կոչիւր, ժողով լեալ ընդրելոյ արանց և եպիսկոպոսաց սրբոց, կացուցանեն յաստիճան հայրա- պետութեան զերանելի այրն Աստուծոյ զտէր Խաչիկ. զհարազատ տեառն Անանիայի մեծի հայ- րապետի, որ բանիւ վարդապետութեամբ սանձե[աց] զբերանս հերձուածողաց, որբասէր և քրիս- տոսասէր գոլով։ [198ա] Կաթուղիկէն սկսրատեսիլ, զոր հիմնարկեաց յիւրում քաղաքին յԱնի Սմպատ, աստանաւր****) գլխաւորեցաւ հրամանաւ և արդեամբք Կատրամիդեայ Թագուհւոյ, որ էր կին Գագկա Շահանշահի եղբաւր Սմպատայ]։

	Քն Թագաւոր	Կոստանդին ու պաւսի Վասիլն	Հայոց Գագիկ	Կաթղ տէր Սարգիս	Թուական Հայոց	
	ոժա	լդ	ժէ	ժը	նծը	[Սմպատ Մագիստրոս*****) շինեաց զհրաշաբնակ և զփափագատենչ վանքն, որ Բագնայր յորջորջի. ժողով եա զպարանց Աստուածայնոց]******)։
	ոժբ	լե	ժը	ժթ	նծթ	
	ոժգ	լզ	ժթ	ի	նկ	
	ոժդ	լէ	ի	իա	նկա	
	ոժե	լը	իա	իբ	նկբ	
	ոժզ	լթ	իբ	իգ	նկգ	
	ոժէ	խ	իգ	իդ	նկդ	
	ոժը	խա	իդ	ա	նկե	Կաթողիկոս տէր Պետրոս՝ ամս ԼԹ*******)։
	ոժթ	խբ	իե	բ	նկզ	
	ոի	խգ	իզ	գ	նկէ	Շարժ եկն սաստիկ։
	ոիա	խդ	իէ	դ	նկը	
	ոիբ	խե	իը	ե	նկթ	
Թուրքն էհար զԱպիրատն։	ոիգ	խզ	իթ	զ	նհ	
	ոիդ	խէ	ա	է	նհա	Յովանէս********) որ և Սմպատ, որդի Գագկայ Շահանշահի՝ ամս ԺԹ։
	ոիե	խը	բ	ը	նհբ	
	ոիզ	խթ	գ	թ	նհգ	
	ոիէ	ծ	դ	ժ	նհդ	Մեծապատիւ Վէստն Սարգիս զկնի բազում շինուածոց բերդից և եկեղեցեաց, շինեաց զհրաշալի վանքն զՅցկաւնն՝ պայծառ պըսակաւ զարդարեալ զսուրբ քաւարանն, որ ճանաչի սուրբ Սարգիս։ Նաև զհրաշալին զՄառաքարի վանքն՝ բերդ արարեալ
	ոիը	ծա	ե	ժա	նհե	
Կոստընդին՝ ամս Գ։	ոիթ	ա	զ	ժբ	նհզ	
	ոլ	բ	է	ժգ	նհէ	
Ռոմանոս՝ ամս Ե։	ոլա	գ	ը	ժդ	նհը	
	ոլբ	[ա]	թ	ժե	նհթ	
	ոլգ	բ	ժ	ժզ	նձ	
	ոլդ	գ	ժա	ժէ	նձա	

պարսպէ հաստահեղոյս կրով՝ բրգունս ձուլածոյս, յորում ընդ սրբոյ խորանայարդ տաճարին

*) Անեցու հրատարակած ժամանակագրության տեքստում Աշոտը հիշված է Սըմ- բատի տղա—«ի Թագաւորութեան Աշոտոյ որդւոյ Սմբատայ» (էջ 100)։ Ներքին լուսանցքում Բ Գ ձեռագրի ընթերցվածքը համապատասխանում է այս տեքստին։

**) Անեցու հրատարակության մեջ—Վահանիկը։

***) Ձեռագրում գրված է «Բոքեան», ճշտ ընթերցելու համար դարձրինք «երկոքեան»։

****) Տեքստում «օ»-ն երբեմն «աւ» է գործածված, երբեմն «օ»։ Միաձևություն պահ- պանելու համար ամենուրեք դարձնում ենք «աւ»։

*****) Ճիշտ ձևը կլինի—«Սմբատ Մագիստրոսն...»։

******) Հավանական է նախնական բնագրում եղել է «ժողովեալ զպարանց յԱստուածայնոց»։

*******) Անեցու հրատարակած ժամանակագրության տեքստում Պետրոսի կաթողիկոսու- թյան տարիները նշանակված է ԽԲ, իսկ ներքին լուսանցքում՝ Թ ձեռագրի ընթերցումը՝ Լ։

********) Տեքստում «Յովհաննէս»-ը գրված է մի «ն»-ով, թողնում ենք ամենուրեք ինչ- պես բնագրում է։

հանգստեան յանուն սրբոյն Գէորգեայ։ Շինէ Բ այլ յարակայս*) զմրեթաւորս զուրբ զՄժանէ և զուրբ Մերկեան։

[196բ]

[Միքայել**) ամս Զ։]

Քս Թագաւոր	Կոստ. Ռոմանոս	Հայոց Յովհանէս	Կաթող. տէր Պետրոս	Թուական Հա[յ]ոց
ուե	դ	ժբ	ժը	նձբ
ուզ	ե	ժգ	ժթ	նձգ
ուէ	ա	ժդ	ի	նձդ
ուը	բ	ժե	իա	նձե
ութ	գ	ժզ	իբ	նձզ
ոխ	դ	ժէ	իգ	նձէ
ոխա	ե	ժը	իդ	նձը
ոխբ	զ	ժթ	իե	նձթ
ոխգ	ա	ա	իզ	նդ
ոխդ	բ	բ	իէ	նդա
ոխե	ա	ա	իը	նդբ
ոխզ	բ	բ	իթ	նդգ
ոխէ	գ	գ	լ	նդդ

[Մեռաւ Աշոտ թագաւոր]****)

[Գագիկ որդի Աշոտի՝ ամս Բ։ Ապա զկնի Գագկա՝ ոչ ոք ի նմին ազգէ, զի զի և զմի ամ յոյնք տիրեցին։ Եւ զկնի այնր եկն Ալփասլան և առ զմայրաքաղաքն զԱնի և յոյժ կոտորեաց*****) զեկեղեցի Աստուծոյ։]

[Կռուզի***) ամս Բ։]

[Մանամախ ամս ԺԲ։ Արդ՝ յետ մահուանն Սմբատայ, որ և Յովհաննէս, միաբանեալ ազատագունդ զաւրացն և իշխանացն, յաւէտ ևս պատր[ի]արգին տեառն Պետ(ր)ոսի, ժողովեցան առ դրունս մեծափառ կաթուղիկէին՝ ի մայրաքաղաքն Հայոց յԱնի։ Եւ հաստատեն զԳագիկ զեղբայր որդին Յովանիսի թագաւոր ի վերայ ինքեանց ի տեղի հաւրեղբաւր իւրոյ, որ ոչ պատերազմական արութեանց հոգ տարեալ, քաջ արով վարէ իշխանութիւն, մանաւանդ զի՝ առ այնու ժամանակաւն աւելի ինն դեպ էր քաջանալն, զի շփոթումն խամայեալականացն, և ի վերայ առնել սկիւթացւոցն, որպէս ասացաք յառաջագոյն, ընդ այսու ժամանակաւք կարծի գոլ։ Եւ Յունացն չէր անվրդով, զի ընդ կնոջ ձեռամբ նուաճէր և նոցա թագաւորութիւն։ Բայց սա՝ զի մանկութենէ ընդ դպրութիւն գրոց վարժեալ էր, ի նոսին գրոմնոյր և ի տէրութեան աւուրս. զոր իմացեալ ազգին յունաց՝ առ իւրեանս կոչեցին խաբկանաւք. յաւէտ ևս ի սադրելոյ իշխանացն, որք երդմամբ հաստատեցին պահել զիշխանու[199ա]թիւն նորա աններգ ի վերայ իւրեանց. և ոչ կացին յուխտին տեառն, և կատարած գործոյն կորուստ անգիւտ անձանց և այլոց բազմաց եղև. զի յոյնք գնացեալն ի կզզոջ արգելին և ի տեղի նորա կառապանս արձակեալ ամի յամի. խո[կ] բնակչաց քաղաքին և իշխանացն զմիմիամբք անճողին յոխուրտանաւք և ի միմեանս յարձակեալք խորամանկութեամբ և ստարանութեամբ խորհէին զխորհուրդ նենգութեան՝ մատնելով զմիմեանս կայսեր, բաղբաղելով զձեռն տայլն առ հագարացիսն, որք և իշխանացն, անգամ զհայրապետն. և նորա՝ զնոսա. սորին զաղափարաւ զրաբանեալ, զորս յոչ կամս առեալ տանէին ի բնակութենէ իւրեանց, իսկ մնացեալքն իբրև զանտերունչս անկուշեալ կիցս ընկենուին. և այսպիսի սարասիւ երկարեալ ամս ԻԱ։ Յետ որոյ՝ հուր հարաւային բքոյն շարժեալ երեր զգազանն մարդախանձ, որ հրդեհեալ բնաջինջ արար զազգս մեր, մանաւանդ զԱնի քաղաք, զոր պաշարեալ զաւուրս Իե և ապա առեալ որպէս ի տեսչութենէ Աստուծոյ, զի ի յաճախել մեղաց մերոց զխնամ տեսչութեան Աստուծոյ ի ցասումն բարկութեան շարժէ։ Իսկ նոցա ի բերան սրոյ անզարմաբար արկեալ, կոտորելով իբրև զմայր անտառաց, շաղախէին զերկիր արեամբ պղծելոյ գործովք և պոռնկացելոց գնացիւք։ Եւ բարկացաւ սրտմտութեամբ տէր մեր և գարշեցոյց զժառանգութիւն իւր յոյժ։ Այլ մերն՝ վասն զի դադարեաց իշխանութիւն թագաւորական։ Պարտ է և ի կանոնացս դադարեցուցանել։ Զի թէպէտ գոյր ուրեք զաւազան տէրութեան՝ որպէս Կիւրիկէին կամ այլ ուրեք։ Յորժամ տեսին զանհնարին աղէտ կործանման զգլխաւորի տեղոյն՝ անձնատուր եղեալ

---

*) Անեցու տեքստում—«յարակիցս»։

**) Խոսքն, անկասկած, Միքայել կայսեր մասին է։

***) Անեցու «Ժամանակագրության» մեջ—«Կեռուզի» (էջ 107)։

****) Անեցու տեքստում—«մեռան Յովհաննէս և Աշոտ»։ Այստեղ Հովհաննեսի անունը դուրս է ձգված։

*****) Անեցու տեքստում—«կործանեաց» (էջ 107)։

ընդ ձեռամբ վէշապին, կամաւ ելին*) առ կայսրն Յունաց. և նոքա տիրեցին ընդհանուր աշխարհիս։ Իսկ մեք զկանոնելոցս չափ հասուցաք Թացելովքս մինչև ի մերս ժամանակ զժամանակագրութիւն [199բ] արարչին ըստ սահմանելոյս սկի(զ)բն դնելով և զկայսերացն հայրապետացն և Թուականովն սկսեալ անտի, ուր վաղճան էառ։]

	Քս Ած Թա- գա ւոր	Կոս- տան. Մոնո- մախ	Աւա՜ղ, զի ոչ Թագաւոր Հայոց՝ կարծիմ			
	ոխը ոխթ ոծ	դ ե զ	խափանել կամի այս գաւազանս, բայց թէ	լա լբ լգ	նղե նղզ նղէ	
	ոծա ոծբ ոծգ ոծդ	է ը թ ժ	գայս չածէ- աք**) ոչ ածէր Աստուած զդառն սուգն	լդ լե լզ լէ	նղը նղթ շ շա	Մեռաւ Աբաս թագաւոր։
[Կուռա Թոգոռն***) ամս Գ։]	ոծե ոծզ ոծէ ոծը	ժա ժբ ա բ	ի վերայ մե- րոյս ազգիս, զի էտես ար- արիչն զ(հ)ը-	լը լթ	շբ շգ շդ շե	[Մեռաւ Դաւիթ Թագաւորըն։ Ի ՇԺԳ Թուին*****), ի տաւնի տիրամաւրն յաւուր երկուշաբթի, առաւ Անի քաղաք յԱլփասլանեայ, զոր կոտորեաց անխնաեաբար ի սուր սուսերի և ի գերութիւն վարեաց զկանայս և զմանկունս. էառ և զԱխալ քաղաք. և ի սոյն******) Բագարատ զԿիւրիկէ կալաւ. և զՇամշուլտէ էառ։]
[Ղուկինն՝ ****) ամս Ժ։]	ոծթ ոկ ոկա ոկբ	գ ա բ գ	պարտութ- իւն մեր և հակառակ կա- լով կսկծեցոյց		շզ շէ շը շթ	
[Գագիկ Աբասայ որդին զիւր հայրենիքն ի Դուկծին ետ. և իւր փոխան առ։]	ոկգ ոկդ ոկե ոկզ	դ ե զ է	զմեզ՝ որպէս ի հնոցին զի- սրայէլ. զի թէ յանդրանիկն		շժ շժա շժբ շժգ	
[Մեռաւ Գագիկ շահանշահ Թագաւորն Վանանդայ։ Դիոժենէն՝ ամս Ե։]	ոկէ ոկը ոկթ ոհ	ը թ ժ ա	ոչ խնայեաց, զիա՞րդ ի կր(տ)սերս զթաց նման		շժդo շժեx շժզ շժէ	oԿաթողիկոս տէր Գրիգոր՝ ամ Ա։ xԿաթողիկոս տէր Գրիգորէս՝ ամս ԺԷ։
Բագարատ զՓաղինուն [հար և ձերբակալ արար է նոյն ամի։ Սուլտանն ի Քարթլ եմուտ։]	ոհա ոհբ ոհգ ոհդ	բ գ դ ե	զոլով կրսեր որդոյն Քա- մայ եկաք՝ զաէրութիւն նորա		շժը շժթ շի շիա	

*) Անեցու բնագրում այդ տեղը կարդացվում է «կամաւ ելին փախստեամբ...»։

**) Հավանական է—«չարժէաք»։

***) Անեցու հրատ. «Ժամանակագրության» մեջ—«Կիրթօսուն» (էջ 111)։

****) Խոսքը Դուկծինի մասին է, որ հավանական է աղավաղվել և այս ձևն է առել։

*****) Անեցու մոտ այս դեպքը նշանակված է ՇԺԳ թվին (էջ 112)։

******) Բաց է թողել «ամի» բառը։ Պետք եղած լիներ «և ի սոյն ամի Բագարատ զԿիւրիկէ կալաւ...»։

[200ա]

Մելիքշահ սուլտանն զՓատլուն էհան ի նորքենեացն և զկնի Թ ամաց դարձեալ անդրէն դարձոյց·

» Մեռաւ Աշտարթան:

[Աշխարհ՝ ամս ԼԸ և ամիսս Ե։]

Քանակ թագաւոր	Կոստանդ Միխա(յ)էլ	Կաթող Գրիգոր	Թուական Հայոց
ունե	ա	ը	շիբ
ունզ	բ	թ	շիգ
սնէ	գ	ժ	շիդ
ունը	դ	ժա	շիե
ունթ	ե	ժբ	շիզ
ուծ	զ	ժգ	ծիէ
ուծա⁰	է	ժդ	շիը
ուծբ	ը	ժե	շիթ
ուծգ	ա	ժզ	շլ
ուծդ	բ	ժէ	շլա
ուծե	գ	ա	շլբ⁰
ուծզ	դ	բ	շլգ
ուծէ	ե	գ	շլդ
ուծը	զ	դ	շլե
ուծթ	է	ե	շլզ
ուղ	ը	զ	շլէ
ուղա	թ	է	շլը
ուղբ	ժ	ը	շլթ
ուղգ	ժա	թ	շխ
ուղդ	ժբ	ժ	շխա
ուղե	ժգ	ժա	շխբ

Ի ՇԼԲ թուին Ռոզուռն էառ զԿարնոյ քաղաք առանց խոռովման սրոյ. ի նոյն ամի Թուրքըն էառ զԹուխաթիս և զՍամցխէ։ Ի նոյն ամի Բարսեղ առնու ձեռնադրութիւն կաթողիկոսութեան ի Հաղբատ։

Ի ՇԼԱ թուին Լիպարիտն տաճիկ եղև։ Կիւրիկէ Շաքոյ թագաւորն գնաց ի սուլտանն և դարձաւ անդրէն պատուով։

օ Կաթողիկոս տէր Բարսեղ՝ ամս Լ։

Ի սուլտանն գնացին Հայոց և Վրաց թագաւորքն Կիւրիկէ և Գուրգէ։

Բուզան ամիրա առ զԳանձակ և զՓատլուն կալաւ և ի սուլտանն տարաւ։

[Յայսմ ամի մեռաւ Մըլըքշահն.*) իսկ վասն զի յաւուրս թագաւորութեան սորա առաւել խաղաղացաւ աշխարհ(ն)**) ամենայն, մանաւանդ երկիրս Հայոց, որ ի նախկի(ն) բռնակալացն խաղաղու կործանման բաժակ արբեալ էր՝ յանցեալ ժամանակս ախորժելի եղև բանիւ դրուատովք վարդապետ***) որբոյ գրել և խոստանալ։ Դարձեալ գրել արուեստարան և երկայն պատմութեամբ. և յորժամ զկենացն վճարէ զասացուած զմահուանէն, ապա այսպէս գրել. եթէ ի ՇԽԱ թուականին սպանաւ մեծ հազարապետն արքային պարսից Մել(ի)ք շահին, որում անունն էր Հասան։ Իսկ ըստ պա(տ)ուոյ աստիճանին վզրուկ խաւճայ. և զկնի աւուրց ԻԸ-ից մեռանի և ինքն Մելիքշահն՝ զորմէ համբաւէր յոմանց, դեղակուր լեալ ի կնոջէն, որ էր հեզ առ ամենեսեան և քաղցրաբարոյք յաւէտ առ ազգս քրիստոնէից։ Եւ յետ մահու[200բ]անն նորա անպատմելի խռովութիւն եղև ամենայն քրիստոն(է)ից զամս Դ։]

*) Տեքստում մի շարք ձևերով է գրված—Մէլիքշահ, Մըլըքշահ, Մելիք շահ—թողնում ենք այն ձևով, ինչպես տեքստումն է։

**) «Աշխարհ» բառի վերջում «ն»-ն մենք ենք ավելացրել։

***) Հավանական է եղել է «դրուատիւք վարդապետին սրբոյ գրել...»։

Վաղճանեցաւ տէր Բարսեղ*) հայրապետն Հայոց, և յաջորդէ զաստիճանն տէր Գրիգորէս, մեծաշուք պատուով՝ նստեալ յաթոռ սրբոյն Գրիգորի հայաստանեայցըս լուսաւորչի, որ յազգէն նորուն**) հարազատութեան ճանաչի. և յաղագս աստուածընկալ շնորհին և սրբական և մաքրափայլ վարուցն պատուեալ փառաւորութեամբ ոչ միայն ի մերազնեայ արանց, այլ և յաւտարասեռ թագաւորաց և իշխանաց, մանաւանդ ի Հռոմայեցոց***) թագաւորացն։ Սա չոգաւ յԵրուսաղէմ և երկրպագեալ սուրբ տեղեացն, ուր Աստուածն մարդացաւ, և անդ ծանուցեալ զառատահոս ծաւալումն Աստուածային շնորհին ի վերայ հայրապետին ազգին Հռոմայեցոցն՝ իշխանք աշխարհացն, որ Փռանք կոչին և ընդ վաելչազգեաց և ընդ պատշաճագեղ տեսիլ մարմնոյն, ծանեան և զհոգոյ գեղեցկութիւն. և ի բանսն հաւատոյ զճշմարտութիւն ամենևիմբ՝ զոր պայծառ և կանոնական կարգաւ և քանոնով վարդապետական ճոխութեամբ բարբառէր. ուրախացան հաճելութեամբ և առաւել սէր հաստատեցին ընդ հայրապետին և ընդ ազգս մեր. և ամենայն այսպէս տեսչութեամբ Աստուծոյ նախախնամի, զի ոչ մերժէ տէր զժողովուրդս իւր, բայց վասն զի սկիզբն ամաց՝ և զյաջորդեալ առաջնորդութեան կամիմք առկաւին նշանակել, և այսպիսի յաջողուածք, և այլ բարեբախտութիւնք, և գործք զովելիք գինի ամաց ար բստ ար[է] յաւելեաւ։ Այն աղագաւ աստանաւր թողաք զայլոցն պատմութիւն, զոր Տէր [եթ]է արժան, լինիմք, յիւրում տեղոջն գրեսցուք. և աստանաւր զայսաւիկ ծան[ու]ցաք մերոյ հրամանատուիդ և պատուաւորի։

Քս Ած թուագաւոր	Կոստան Ալեքս	Կաթղ տէր Բարսեղ	Թուական Հայոց	
				Սկիզբն շրջանակի Շ եկին։
ողզ	ժդ	ժբ	շխգ	
ողէ	ժե	ժգ	շխդ	Սպանաւ Դրղուշն արքայ Դամասկոսի, Պաղեստինացոց և Ն[ոցա] մերձաւորացն ի Բեքխարուքէն ի Սպահանն պատերազմաւ։
ողը	ժզ	ժդ	շխե	
ողթ	ժէ	ժե	շխզ	
ոճ	ժը	ժզ	շխէ	
ոճա	ժթ	ժէ	շխը	Հրանուշիկն եկն։
ոճբ	ի	ժը	շխթ	
ոճգ	իա	ժթ	շծ	
ոճդ	իբ	ի	շծա	
ոճե	իգ	իա	շծբ	
ոճզ	իդ	իբ	շծգ	Մեռաւ Բեքխարուքն որդի Մելիք շահին։
ոճէ	իե	իգ	շծդ	
ոճը	իզ	իդ	շծե	Խզըլն էառ զՃաւռէ և զուխտն սուրբ։
ոճթ	իէ	իե	շծզ	
ոճժ	իը	իզ	շծէ	Սպանաւ սիկիւթացի բռնաւորն Խզըլն, որ թարգմանի կարմիր՝
ոճժա	իթ	իէ	շծը	յառման քաղաքին Դունա ի զաւրացն Պարսից, զոր պաշարեցին
ոճժբ	լ	իը	շծթ	գՋ ամիս։
ոճժգ	լա	իթ	շկ	
ոճժդ	լբ	լ	շկա	
ոճժե	լգ	լա	շկբ	Յայսմ ամի մերժեցան ի հայրենիս յիւրեանց որդիքն Կիւրիկէի

Ի նոյն թուին, ՇԿԲ****), յորում վ[ախճանեցաւ] տէր Բարսեղ, փոխի մահուամբ առ տէր Գէորգ վարդապետն երանելի, անուան[եալն [201ա] Մեղրիկ։]։ Ի սմին ամի և աբին հռոմայեցոց Տանգի, որ ունէր զԱնտիոքացւոցն քաղաք], հանդերձ այլովք ևս բազմաւք քաղաքաւք և գաւառաւք [այր աստուածասէր և բարի, մեռանի մահու] դեղաւք ի պատրիարգէն իւրեանց ի նմին յԱն[տիոք քաղաքին ի նոյն] ամի, ի պահս քա[ռասնոր]դացն, սուրբ պառեքին երրորդում շաբաթի, չորեքշաբթին, յորում զոյացան [լուսաւորքդ, խաւարեցաւ արեգակն։] *****)

---

*) Սամվել Անեցու «Ժամանակագրութեան» հրատարակած տեքստում Բարսեղի մահը նշանակված է ՇԿԲ թվին (էջ 122)։

**) Հավանական է—«նորին հարազատութեան»

***) Պետք լինի «հռոմայեցւոց», սակայն մենք այս, ինչպես և հետագայում նման այլ բառերը, չենք ուղղում, թողնելով այն ձևով, ինչպես տեքստում է։

****) Պետք լինի «ի նոյն ՇԿԲ թուին»։

*****) Քառակուսի փակագծի մեջ գրված տեքստը վերականգնված է Սամվել Անեցու «Ժամանակագրութեան» հրատարակած տեքստի հիման վրա։

Կալաւ Ժանն*) ամս Զ։ Ի ՇՀԳ Թուին Դաւիթ Թագաւոր էառ**) և զՏէրունականն։ Ի սոյն ամի առնու զԱնի. և ինքն մեռանի. Դեմետր թագաւորէ։

[Փրաւ***) Ամենափրկիչն յԱնի ի մարերի ԺԵ, յաւուր հինգշաբթոջ։]

[Ննջեաց յայսմ ամի լուսաւորիչն, սուրբ վարդապետն Դաւիթ Ալաւկա որդին։]

Նուգն ամիրա էհար զԱպուլեթ և զԻւանէ****)։

[Ի ՇՁԲ Թուին արեգակն խաւարեցաւ՝ ի սահմի Բ, ի չորեքշաբաթոջ աւուր, ի սկսման՝ Է ժամէն մինչև ցհասարակ Թ ժամուցն։] և Բ վարդապետ Գրիգոր և Սարգիս ընկղմեցան. և եկեղեցին Հաղբատա(յ) փլուզանի, և ի նոյն ամի Խարան Գուրն զԻւանէ եհար ի Գաջեանքն։

ՔսԱՃ Թագաւոր	Կոստանդ Ալէքս	Կաթղտր Գրիգոր	Թուական Հայոց
ռճժզ	լդ	ա	շկգ
ռճժէ	լե	բ	շկդ
ռճժը	լզ	գ	շկե
ռճժթ	լէ	դ	շկզ
ռճի	լը	ե	շկէ
ռճիա	ա	զ	շկը
ռճիբ	բ	է	շկթ
ռճիգ	գ	ը	շհ
ռճիդ	դ	թ	շհա
ռճիե	ե	ժ	շհբ
ռճիզ	զ	ժա	շհգ
ռճիէ		ժբ	շհդ
ռճիը		ժգ	շհե
ռճիթ		ժդ	շհզ
ռճլ		ժե	շհէ°
ռճլա		ժզ	շհըx
ռճլբ		ժէ	շհթ
ռճլգ		ժը	շձ
ռճլդ		ժթ	շձա
ռճլե		ի	շձբ
ռճլզ		իա	շձգ
ռճլէ		իբ	շձդ
ռճլը		իգ	շձե
ռճլթ		իդ	շձզ
ռճխ		իե	շձէ
ռճխա		իզ	շձը
ռճխբ		իէ	շձթ

Տէր Գրիգորէս ամս Ծ։

Մեռաւ Ալեքսն և թագաւորէ որդի նորա Օժանն։
[Դաւիթ Թագաւոր Վրաց էհար զՇլխազի և զՄըլըքն։]
[Դաւիթ Թագաւոր էառ զՏփխիս։]

°Արքայն Դեմետր էհար զԽարան Գուրն Աթաբակի Նոր բերդին քաղում զաւրաւք. և ի սոյն ամի Ապուլեթ և Իւանէ որդին զԴմանիս առին։
Իւանէ և Սմպատ զԽունան առին։
[x Փոխեցաւ ի Քրիստոս մեծ վարդապետն Սարկաւագ ի Հաղբատ։ Մեռաւ Փատլունն ի պատերազմի՝ տիրեալ ամս Է. և յետ նորա եկաց եղբայր նորա Մահմուտ։]

Ի ՇՁԶ Թուականին կալաւ Դեմետրէ զԱպուլեթ և զԻւանէ։
Ի ԺԵ արեգ ամսոյ շարժմամբ կործանեցաւ Գանձակ քաղաք։]*****)

*) Կալաւ Աւժանն(?)։
**) «Էառ» բառից հետո եղել է «Գագ», որը չի գրել ընդօրինակողը։ Այդ նախադասությունը կարդացվել է. «ՇՀԳ ամին էառ Դաւիթ զԳագ և զՏէրունական»։
***) Անեցին կործանման թվականն է նշանակում ՇՁ։
****) Անեցու «Ժամանակագրութեան» մեջ չի հիշված թվականը։
*****) Գանձակի երկրաշարժը Անեցու մոտ նշանակված է ՇՁԸ թվին (էջ 132)։

[201բ]

Ի ՌԻԴ թուին Աթաբակ Էլտ-կուզն պաշարեաց զԱնի և ավե-րեաց բազում եկեղեցի ի Շիրակ գաւառի, ընդ նմին և զՋաւախեթ. և առժամայն դառնալովն ի Դւին սատակի ինքն, և սուլտանն, և այլք բազումք ի մեծամեծացն։

Քս Ած Թագաւոր	Կաթ. տր Գրիգորէս	Թուական Հայոց
ռճխգ	իը	շղ
ռճխդ	իթ	շղա
ռճխե	լ	շղբ
ռճխզ	լա	շղգ
ռճխէ	լբ	շղդ
ռճխը	լգ	շղե
ռճխթ	լդ	շղզ
ռճծ	լե	շղէ
ռճծա	լզ	շղը
ռճծբ	լէ	շղթ
ռճծգ	լը	ո
ռճծդ	լթ	ոա
ռճծե	խ	ոբ
ռճծզ	խա	ոգ
ռճծէ	խբ	ոդ
ռճծը	խգ	ոե
ռճծթ	խդ	ոզ
ռճկ	խե	ոէ
ճճկա	խզ	ոը
ռճկբ	խէ	ոթ

Ի ՌԺԲ թուին մեռաւ տէր Գէորգ առաջնորդն Հաղբատայ. ի ՌԺԴ շինեցաւ գ(մ)բէթն Հաղբատայ ի ձեռն հաւր Յովհաննիսի։

[Հարին զՍալղուխն ի դուռն Անոյ և կալան զնա*)։]

[Ի ՌԵ**) թւին մեռանի Դեմետրէ Վրաց թագաւոր. և թագաւորէ որդի նորա Դաւիթ, և յետ Բ ամի և նա վախճանի և առնու զիշխանութիւն նորա եղբայրն Գէորգ։]

[202ա]

[Յ]այսմ ամի մեռաւ տէր Գէորգ***) առաջնորդն Հաղբատայ։

[Ի յայս նշան ս****) Վրաց թագաւորն Գաւրգ առ զԱնի յուՆիսի ԺԳ Ն. և ապա յոգ ւստոս ամսամտին կոտորեալ զՇահարմէն էՈւ զՋՌ-ն ի դուռն

Քս Ած Թագաւոր	Կաթ. Տէր Գրիգորէս	Թուական Հայոց
ռճկբ	խե	ոթ
ռճկգ	խը	ոժ
ռճկդ	խթ	ոժա
ռճկե	ծ	ոժբ
ռճկզ	ծա	ոժգ
ռճկէ	ծբ	ոժդ
ռճկը	ծգ	ոժե
ռճկթ	ա	ոժզ)

Ի ՌԺԹ վախճա[նի] թագաւորն Կիւրիկէ ի բերդին և թաղեցաւ ի Հաղբատ։

Ի նոյն ամի ազատեցաւ Ապիրատն գնով։

Ի նմին ամի շարժն բազում քաղաք կործանեաց, ընդ որս և մեծ մայրաքաղաքն Արաբացոց Բերիա, որ է Հալապ։

[Ի ՌԺԵ թուին վախճանի տէր Գրիգորէս, և եղբայր նորա Նե[ր]սէս յաջորդի զաթոռ նորա։]

[օ Կաթողիկոս տէր Ներսէս՝ ամս Է. աստ եղև շարժն Երզնկային*****)]

*) Սալղուխի ջարդը Անեցու «Ժամանակագրութեան» հրատարակած տեքստում նշանակված է ՋԾԳ (էջ 13)։

**) Անեցու մոտ ՌԴ թվ.։

***) Հաղբատի Գեվորգ անունով մի առաջնորդի մահվան մասին հիշված է մյուս սյունյակում՝ ՌԺԲ թվին։ Ըստ երևույթին ընդօրինակողն չիմացել և երկրորդ անգամ նշանակել այն։

****) Անեցու մոտ այդ դեպքը նշանակված է ՌԺ թվին (էջ 137)։

*****) Վերականգնված է Անեցու տեքստի հիման վրա։

[illegible] ի ՆԹ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Ա*) [illegible] և ՆԹ [illegible] [illegible] [illegible] Նոյն [illegible] ի [illegible] քաղաքին [illegible] և [illegible] պրնակիչս Նորա [illegible] գնաց գաղ- [illegible] էնար**) [illegible] Գուրգի և գաւառ Նորա [illegible] և դարձաւ ի տեղի իւր։

ռճհ	բ	ռժէչ
կճհա	գ	ռժը
ռճհբ	դ	ռժթ
ռճհգ	ե	ռի
ռճհդ	զ	ռիա
ռճհե	է	ռիբ
ռճհզ	ա	ռիգ
ռճհէ	բ	ռիդ
ռճհը	գ	ռիե
ռճհթ	դ	ռիզ
ռճձ	ե	ռիէ
ռճձա	զ	ռիը
ռճձբ	է	ռիթ
ռճձգ	ը	ռլ
ռճձդ	թ	ռլա
ռճձե	ժ	ռլբ
ռճձզ	ժա	ռլգ
ռճձէ	ժբ	ռլդ

Յայսմ ամի մեռաւ մեծ իշխանն Հայոց Թորոս։

Փոխի մահուամբ առ Քրիստոս տէր Ներսէս և յաջորդէ զաթոռն տէր Գրիգոր Տղայն կոչեցեալ։

Կաթողիկոս տէր Գրիգոր՝ ամս ԺԸ։ ՌԻԳ առ Գաւրգի վերստին զԱնի և ետ զնայ Իւանէի։

Մեռաւ Աբասն՝ որ եղև դադարումն ազգին Բագրատունեաց։

Ի նույն ամի երկպառակեցան զաւրքըն Վրաց։

Գագիկ Թագաւորն մեռաւ։ Ի ՌԻԵ Թուին խաւարեցաւ արեգակն ի ԺԱ ապրիելի, յաւուր կիւրակէի յերկրորդ ժամու՝ մինչ աստեղք երևեցան։

Ի նոյն ամի Ափխազաց Թագաւորն դարձոյց զԱնի առ իւր տ[եառն]։ Ի նմին ամի մեռաւ Վիգէն, տէրն Սասնոյ։

Ի ՌՂԹ Թուին տէրն Անդիոք քաղաքին, Բրինձ անուանեալ, եկն զմեծ իշխանն զՌո(ւ)բէն, եղբաւր որդի Թորոսի՝ յաղագս սիրոյ և միաբանութեան՝ բազում երդմամբ և միջնորդաւք, քահանայութեամբ իւրեանց և մերոց։ Եւ իբրև գնաց առ նա ուխտիւ խաղաղութեամբ, նենգեաց ուխտին, և կալեալ եդ ի բանդ ամ մի։ Եւ բազում անթիւ զանձս առեալ՝ և բազում գաւառս, ապա արձակեալ՝ որ եկեալ երկիր իւր՝ զկնի միոյ ամի մեռանի. և յաջորդէ զԹագաւորութիւն Նորա եղբայր Նորա [Լ]եւոն։ Կամիմ աստանաւր զանցս աղէտից և չարչարանաց ամենայն աշխարհի [պ]ատմել, առաւել ի վերայ աշխարհիս Հայոց։ Զի ի ՌԼ Թուին մեռանի Հայոց աշխարհին [տ]էրայն՝ Շահի Արմէնն անուանեալ, այսինքն Թագաւոր Հայոց, [202բ]... յամ***) ունէր զիշխանութիւն. և յաւուրս սորայ եղև խաղաղութիւն ամենայն[տ]իեզերաց, մանաւանդ ա[շ]խա[ր]հիս Հայոց՝ յաղագս քաղցր բարուց իւրոց, զի ունէր զգութ և զողորմութիւն առ ամենեսեան։ Իսկ առ այսու Թուականաւս յամսեան****) մեռանի արտաքոյ իւրոյ աթոռոյն, ի Սարթխան քաղքն կոչեցեալ։ Եւ վասն զի ազգն Հագարացո[ց] առհասարակ միաբանեալ էին ի պատերազմ ընդդէմ Պարթևական ազգին, որ Գունդն կոչի, վասնորոյ պատրաստական գտեալ զինքեանս և զժամն դիպող, հարձակեցան ամենեքեան միահամուռ ի վերայ քրիստոնէից, հարին ի սուր սուսերի՝ զարս և զկանայս, և զմանկունս վարե[ց]ին ի գերութիւն, քակեցին զբազում եկեղեցիս

---

*) Անեցու՝ մոտ ոգոստոսի ԻԱ-ին։

**) Այստեղ և ամենուրեք գրվում է «էհար» ձևով ոչ՝ «եհար»։

***) Թվականը և մի բառի կես մասը պատռված է։

****) Ամսի տեղը մնացել է չգրված։

յափշտակելով զկտակարանս սուրբս, նաև զտունս, յորում բնակեալ էին մարդիկ, այրեցին առ-հասարակ՝ կերակուր արկին անխնամաբար զամենայն անդաստանս անասնոց և խաշանց իւրեանց, զի ժամ էր հնձոց, առհասարակ ամենեքեան մաշեցան սովով, սրով և գերութեամբ, քանդեցին, աւերեցին զբազում վանորայս, որ և զմեծն և զհռչակաւորն զսուրբ Կարապետն, որ՝ և Գլակա(յ) վանք, վասն զի յայսմ ժամանակի ամենայնիւ պայծառանայր՝ յառաջացեալ ի կամս աստուծոյ. զի եկք և պանդուխտք բազում էին ժողովեալ յաղագս ուսմանց աստուածայնոց յամենայն աշխարհաց։ Իսկ յաղագս այսպիսի բարեհամբաւն [լ]ինելոյ ոչ կարաց տանել թշնամին ճշմարտութեան, այլ յարոյց ի վերայ զկամարարս իւր, զնախասացեալ ազգն, որք միանգամ յարձակեցան ի վերայ սուրբ ուխտին՝ զընակութիւնսն ճարակ տրեալ հրոյ, և յաւարի առեալ զկահ սրբութեանցն, և զկտակարանսն վարելով ի գերութիւն՝ ցրուեցին ընդ ամենայն աշխարհ՝ զբազումս ի կրաւնաւորացն սրբոց սպանին և զմեծ եպիսկոպոսն զտէր Ստեփաննոս, զկոչեցեալն*) Երեմիայի որդի։ Այս գործեցաւ յաւուրս պահոց վարդավառին տաւնին, քանզի առին զԱստեղունից բերդն, որ այժմ կոչի Կաճկաւնից բերդ. և զՀանդերձաբերդն, որ թէպէտ ամուր էր, սակայն ի հնարագիտութենէ նոցա անկան և նոքա ի սու[ր]**) սուսերի. իսկ ի խաղաղանալն փոքր մի ի թշուառութեանցն, յաւուրս տաւնի սրբոյ խաչին, դարձեալ ժողովեցան՝ որք մնացեալ էին ի բարկութենէն, սպասաւորք սրբոյ Կարապետին, լալագին անկանելով առաջի սրբոցն՝ զի մի իսպառ բարկասցի, կամելով միաբան ուխտիւ առ միմեան[ս] [ր]նակել, զի ցայնժամ խցաւորք էին, իւրաքանչիւր զիւրն հոգալով և ոչ զընկերին։ Իսկ յայնմհետէ կամեցան զմիմեանց բեռն բառնալ ըստ գրեցելումն թէ՝ ոչ ոք ասէր զինչից իւրոց թէ իւր իցէ, զոր և արարին իսկ, բայց զի ոչ էր հաստատեալ աթո[ռ] բռնակալութեան աշխարհին, զի ոչ ու[նէ]ր ժառանգ թագաւորութեան իւրոյ Շահիարմէնն, վասնորոյ իւրաքանչիւր ոք աւազակաբար բազում սպանութիւնս գործէր, որ և յարձակեցան կրկին ան[գամ] ի[203ա] վերայ սպասաւորաց սրբոյ Կարապետին, յաւուրս տաւնի սրբոյ խաչին, ի գիշերի, և Բ ի քահանայիցն սպանին, և զայլսն փախստականս արին, վասնորոյ երկուցեալ անդրէն դառնալ, ի բաց գնացեալ՝ անբնակ թողլով զամն ողջոյն։ Եւ ապա յերկրորդ ամին ժողովեցան ըստ առաջին ուխտին հաստատելոյ, և են այժմ փոքր մի խաղաղացեալ, փոքր մի, այլ զառաջիկայն՝ աստուած գիտէ։ Ի նմին ամին թշուառութեան, բռնակալն Կարնոյ քաղաքի յարուցեալ ի վերայ անառակ բերդին Աւղթիքն անուանեալ. և առ զնա յաւուրս տաւնի սուրբ աստուածածնին. իսկ ի գալ աշնանային աւուրց, յաւուրս տաւնի խաչ գիւտին, բէկ Թամուրն, որ եղև աթոռակալ Շահի Արմէնին, որ էր զաւրապետ զաւրաց նորա, յարուցեալ բազում զաւրաւք եկն ի դուռն Կարնոյ քաղաքին, դարձուցանել զուխտիքն ի յառաջին տէրն իւր, և իբրև ոչ լուաւ, առ զերկիրն ամենայն յաւարի։ Եւ մասն մի ի քաղաքէն հրով այրեաց և զԲասեանսն զերկոսեանսն ի գերութիւն վարեաց, որ և զհամար գերութեան ԸՌ ասացին, զորս գտին և գնեցին, թող զկորուսեալսն։ Իսկ յաւուրս պահոց առաջաւորին, քաղաքացիքն որ ասացաք, յառաջին տէրն իւրեանց դառնալ, զորս վաղ իմացեալ ամիրայն Կարնոյ քաղաքի, յարձակեալ ի վերայ նոցա բազում զաւրաւք, և զամենեսեան ի գերութիւն վարեաց՝ զինչս նոցա յափշտակելով, գրաւեաց ընդով***) իշխանութեամբ զքաղաքն և զբերդն։ Ի նոյն ամի էառ բէկ Թամուրն զՎան և զՈստան և զԲաղէշ։ Զերկիրն այրեաց մինչև հնազանդեցոյց ընդ իւրով իշխանութեամբ։ Իսկ ի ՌԼԶ թուին իշխանն Եգիպտոսի, ժողովեալ զամենայն զաւրս տաճկաց, որ՝ ընդ իւրով իշխանութեամբ, միաբան ամենեքումք գնացին վերայ սուրբ քաղաքին Երուսաղէմի։ Եւ պաշարեաց զնա. Այլ և նենգութեամբ իշխանացն Փռանգաց, որ [զա]նուն միայն ունելով զքրիստոնէութեան, զի թողեալ զմիաբանութիւն որ առ իւրեանց թագաւորն, զաշինս եդեալ յաղագս կաշառաց ընդ անաւրէն իշխանն Սալահադին կոչեցեալ, ետուն զթագաւորն ի ձեռս այլազգեացն ի պատերազմին. և ապա առեալ զքաղ[աքն] [203բ] սուրբ և զԱսխալոն զամուրն քան զամենայն զդեակս, պատրանաւք [կ]ոչել ի դուրս զկին թագաւորին, զի անդ էր ամրացեալ և խոստանայր[ա]զատել զթագաւորն. և իբրև առ զամրոցն, սաեաց ուխտին ըստ իւրեանց սովորութեան, և յայնմ հետէ սկսաւ չարաչարել ազգն քրիստոնէից.և զամենայն զաւառսն և քաղաքսն զոր ունէր Փռանգն առ ****), էր զոր բռնութեամբ, և էր զոր խաբէութեամբ. և մնաց միայն Սուր. և այլ դղեակք ամուր. և եկեալ յԱնտիոք. և պաշարեաց զնա և առեալ հարկս միոյ ամաց. և անդի առաքեաց զամենայն զաւրութիւնս իւր երկիրն Տարսոնացոց ի վերայ թագաւորին Լևոնի, եղբաւր Ռուբենի, եղբաւր որդոյ Թորոսի մեծի իշխանին Հայոց, որդոյ Ստեփանեա(յ), որոյ զլոյր

*) «Զկոչեցեալն»—տալիս ենք ինչպես բնագրում է։

**) Հավանական է եղել է «հարին» կամ «մաշին ի սուր սուսերի»։

***) Ընդով=ընդ իւրեաւ?

****) Նախադասությունն աղավաղված է։ Ըստ երևույթին «առ»-ից առջև ինչ որ տառեր են բաց թողել։

[illegible] և [illegible] յաղթութիւն սրբոց կրաւնաւորացն, որք էին ընդ իւրով իշ- [illegible] ի վերայ նոցայ, զամենեսեան առաթուր արարեալ յերկիր կործա- [illegible] կորուսեալքն, որպէս թէ Ջրոց, զի և կրաւնաւորքն ուրախու- [illegible] պատերազմին, որպէս յաւուրս սրբոց Վարդանանցն երանելի քահա- [illegible] Մարտնազին, յորժամ պաշարեաց զՆրուսաղէմ*) զաւուրս Իե և նեղեալ [illegible] եղէն՝ տալով գինս ոսկոյ ամենայն անձին իւրաքանչիւր՝ գահե- [illegible] գնամար զանձուցն. և կալեալ զբազումս զաւրականացն Քրիստոսի [illegible] զանձս վասն նոցա, այլ արեան նոցա ծարաւի գոլեալ, հեղոյր յերկիր [illegible] զմխաբանեալ նահատակսն Քրիստոսի. զոր Փրերքն**) անուանէին, [illegible] ի սուր սուսերի մաշեաց, ընդ նմին և զմեծ իշխանն զկոչեցեալն [illegible] առաջի իւր խնդրէր զուրացութիւն առ Քրիստոս. և ասաց թքանել ի [illegible] ի պատերազմին առեալ ի գերութիւն և առ իւր ունէր յայնժամ. և նա [illegible] Սալահադինին. և բազում բանս հայհոյութեան խաւսեցեալ առ նա [illegible] իւրեանց Մահմատ. և երկրպագեալ խաչին Քրիստոսի. առժամայն [illegible] փրկութեան փայտին վասն անուանն Քրիստոսի, որում փառք յաւիտեանս [illegible]

[204ա]

Քս ած Թագա-ւոր	Կաթող. տէր Գրի-գորէս	Թու-ական Հայոց
ռճձը ռճձթ	ժգ ժդ	ոլե ոլզ
ռճղ ռճղա ռճղբ ռճղգ	ժե ժզ ժէ ժը	ոլէ ոլը ոլթ ոխ
ռճղդ ռճղե		ոխա ոխբ

Ելին փոանք անթիւ զաւրաւք

Զչափ լրմանց ժամանակացս այսոցիկ ցուցանէ Գաբրիէ[լ] Դանէլի մարգարէին յասելն, ի վախճանել մեղաց և ի ննջել անաւրէնութեանց, և գալն յաւիտենից արդարութեան եւթն երրորդք է և եւթներրորդքն ԿԲ համառաւտեցան, որ բովանդակէ***) յինքեան ՆՋԳ ամ՝ սուղ ինչ նուազ ի շինութենէ տաճարին, մինչև ի գալուստ բանին աստուծոյ՝ յաւուրս Հերովդէի արքայի։ Զայս գաւազանք և չափ ժամանակաց գտաք ճշգիվ սահմանեալ և եդեալ Սամուէլի ճշ[մար]տաբան քահանայի, զկարգս Թագաւորաց և կայսերաց, ընդ [որում՝ և] կաթուղիկոսացն Հայոց՝ բովանդակեալ յառաջին ամէ [մարմնա]ւորոյ տեառն մինչ ի ՌՃՂԵ ամն և ի ՈԽԲ****) թիւն . . . . . . Եւ հանդէպ միմեանց եդեալ զիւրաքանչիւր . . . . որ յիւրաքանչիւր ժամանակսն իրագործեցան . . . . սակաւուք զթերին, միայն ամբողջ պահել զհամա[ր գրո]յն և զկարգ հայրապետացըն. և զվերջին Թագաւորութիւն Հայոց՝ որ ի Կիլիկիայ, ի ներսի գաւառն և զՎրացն արտաքո[յ] միայն զանուանսն նաև համառոտիւք, զգործս և զբանս, որ իւրաքանչիւր ժամանակս եղեն՝ բերել հասուցանել մինչ ի մերս ժամանակ։

Արդ՝ յետ մահուան տեառն Գրիգորիսի Հայոց կաթողիկոսի [յաջորդի] յաթ[ոռ]ն Գրիգորիս Տղայն՝ ամ մի. և յաղագս զրա[204բ]քանութեան ինչ ըմբռնեալ եղև ի մեծ իշխանէն Կիլիկիոյ, Լևոնէ և արգելեալ յամուրն Կոպիտառայ*****)։ Ի գիշերի կամեցաւ ելանել և կախեալ ընդ բարձր պարիսպն, անկաւ և մեռաւ։ Եւ ապա յաջորդէ ի տեղին միւս Գրիգորիս, Ապիրատն

---

*) Բնագրում—զՆրուսաղէմ։

**) Մեզ համար անհասկանալի բառ է, գուցե և «եղբայր» իմաստով է գործածվել։

***) Բնագրում—«բաւանդակ է»։ Այս բառը նման ձևով գործածված է հանդիպում նաև Շիրակացու հնագույն ընդօրինակությունների մեջ։

****) Պետք ենթադրել, որ Օրբելյանի ձեռքի տակ եղած Անեցու «Ժամանակագրութեան» ձեռագիրը վերջացած է եղել ՌՃՂԵ-ով (1195-ին), հայկական—ՈԽԲ-ով (=642)։

*****) Բնագրում—«կոպխ տաայ» հավանական է ընդօրինակողի սխալը լինի։

կոչեցեալ, եղբաւր որդի մեծ հայրապետացն Գրիգորի և Ներսէսի, որ և ի մահուան նորին, նախ սա քարոզեցաւ կաթողիկոս. և զկնի եկն Իրէց*) եղբաւր որդին, վայելչագեղն Գրիգորիս. և ի ձեռն Մլեհա(յ) իշխանին, հրամանաւ և ուժով Նորադին ամիրային, եհան զնա և նստաւ ինքն: Եւ ետ նմա տեղի և գաւազան՝ զՀամբաուն և զՏարսուս և զԿէսարեայ իւր գաւառաւքն, որ և զկնի եկն յաթոռն. որ և զաւրացեալ Յիսուսիւ, ես նուաստ Ստեփաննոս**) անուամբ (ընդգծումն մերն է։—Ա. Ա. այցելու կարգեցից ի գաւազանս սկիզբն արարեալ։

Յայս թուիս փայլէր մեծ ջահն եկեղեցոյ Ներսէս Լամբրոնեցին ի ճգունս և յիմաստս. և մեկնեաց զըրեանս՝ զԲժանքն, զառակս, զՅոբն, զպատարագն, և զսա(ղ)մոսս և այլ բազումս։ Ի ՌԽԵ թուին մեծ սպարապետքն Վրաց, որդիք Սարգսի՝ Զաքարէ և Իւանէ***) առին տաճկէն զամուրն զԱնբերդ և զԲջնի։ Աստանաւր կամիմ կարգել զնորոգ թագաւորութիւնն Հայոց։ Լեւոն որդի Ստեփանեայ եղբաւր Ռո[ւ]բինա[յ], յետ բազում քաջութեանց և առման ՀԲ բերդից, վերապատուի ի Յունաց և ի Հոռոմոց թագաւորացն. Բ. թագիւ և վերին տեսչութեամբն ուծանի թագաւոր Հայոց յարևմուտս Կիլիկիայ։****)

Քս թագաւոր	Կաթողիկոս	Թուական Հայոց
ռճղգ	ա	ոխգ
ռճղէ	ա	ոխզ
ռճղը	բ	ոխե

Կաթողիկոս տէր Գրիգորիս՝ ամ Ա։ Մէլիք Եդիլն եկն ի Խլաթ պաշարեաց և չկարաց առնուլ Կաթողիկոս Տէր Գրիգորիս Ապիրատն՝ ամս Ե։

[205ա] Թագաւոր Հայոց Լեւոն կացեալ ամս ԻԵ։

Քս ած թագաւոր	Հայոց Լեւոն ամս ԻԵ	Կաթ տէր Գրիգորիս	Թուական Հայոց
ռճղթ	Ա	դ	ոխզ
ռմ	Բ	դ	ոխէ
ռմա	Գ	ե	ոխէ
ռմբ	Դ	զ	ոխթ
ռմգ	Ե	է	ոծ
ռմդ	Զ	ա	ոծա
ռմե	Է	Բ	ոծբ
ռմզ	Ը	գ	ոծգ
ռմէ	Թ	դ	ոծդ
ռմը	Ժ	ե	ոծե
ռմթ	ԺԱ	զ	ոծզ
ռմժ	ԺԲ	է	ոծէ

Մոլորեցան Վիրք և Հոռոմք և խանգարեցաւ զատիկն, իսկ Հայք անշփոթ մնացին։
Զաքարէ էառ ի տաճ[կ]էն զԱնի։

Զաքարէ էառ զԱնի

Մեծ սպարապետքն Հայոց և Վրաց Իւանէ և Զաքարէ առին զԴուին և կոտորեցին. և թափեցին զաշխ(արհ)ս Հայոց ի տաճկէն ի Կուռ******) գետոյ մինչև յԵրասխ և Բարգուշատայ մինչ ի Մժնկերտ։

Զաքարէ էառ զԲջնի։*****)

Յայսմ ամի էառ Զաքարէ ի տաճկէն զԿարս։ Եւ Աւագն Իւանէի որդի եղաւ։ Ի գալ ամին մեռաւ Թամարն և որդին Լաշա Գաւրգին թագաւորեաց Վրաց։

ՌԾԱ թուին կաթողիկոս տէր Յովհաննէս Մեծաբարոյն՝ ամս ԺԸ։ Ի սոյն ամի Ռուբինացին սուլտանն էառ զԿարնոյ քաղաք և կոտորեաց ի Զաքարայէ։

ՌԾԲ թուին Զաքա Սաքա Բահատուրն եկն ի Տփխեաց ս[ու]նն, զՍախտաէ աւերեաց և

*) Բնագրում—Իրէց։

**) Ստեփաննոս Օրբելյանի անվան միակ հիշատակությունն է սա, որը գլխավոր կռվաններից մեկն է հանդիսանում նրա «Ժամանակագրություն»-ը նրան վերագրելու հարցում։

***) Բնագրում «մեծ սպարապետքն Վրաց որդիք Սարգսի, Զաքարէի, Իվանէի»։ Անկասկած եղած պիտի լինի «մեծ սպարապետն Վրաց. որդիք Սարգսի՝ Զաքարէ և Իւանէ» սա գրչի սխալն է, ուստի և ուղղում ենք։

****) Թողնում ենք բնագրի ձևով։

*****) Բջնու առնելը Օրբելյանի «Ժամանակագրութեան» մեջ անհասկանալի պատճառով կրկնվում է։

******) Թողնում ենք բնագրի ձևով։

[illegible] *) [illegible] **) կոտորեաց և գերեաց։ [illegible]
[illegible]

[illegible]

Քս ած թա-գաւոր	Հա-յոց Լե-վոն	Կաթ ուէր Յոհա-նէս	Թու-ական Հայոց
ամժա	ժգ	ը	ոծը
ամժբ	ժդ	թ	ոծթ
ամժգ	ժե	ժ	ոկ
ամժդ	ժզ	ժա	ոկա
ամժե	ժէ	ժբ	ոկբ^0
ամժզ	ժը	ժգ	ոկգ
ամժէ	ժթ	ժդ	ոկդ
ամժը	ի	ժե	ոկե
ամժթ^0	իա	ժզ	ոկզ
ամի	իբ	ժէ	ոկէ
ամիա	իգ	ժը	ոկը
ամիբ	իդ	ժթ	ոկթ

Ջհայերն ի Մանածկերտոյ հանեն։

[illegible] Ութարակն ի [illegible] և յոլով ա- [illegible] բազում ա- [illegible] և [illegible] ***) ի [illegible] յամերայն. և [illegible]

[illegible] կատարէ սուրբ և [illegible] վարդապետն [illegible] Միխիթարն ի Գետիկ։

[illegible] Դաւիթ թագա- [illegible] ծնաւ որդի Լաշային։

[illegible]****) Թագաւորն արենարբու [illegible] Նետողացն Ջանկզ ղանն եկն [illegible] Երանու (Երասխու?)։

[illegible] Անէ(յ)ութիւն հայրապետացն։

Ի ՈԿԱ թուին Մէլիք Աշրափն մեռաւ և Մէլիք Աւհադինն նստաւ։ Յայսըմ ամի Զաքարէ և Իւանէ կամեցան միաբանել զհայս և զվիրս. և ժողովք արարին ի Գետակն։*****)

Մէլիք Էդիլն մեռաւ։ Բազում հարանց և վարդապետաց, ընդ որս էին աշխարհալոյս և աստուածազգեաց վարդապետքն Գոշ Մխիթարն, Մոնոնիկն և Տուրքիկն։ Եւ ոչ կարացին միաբանել, այլ հաստատուն մնացին հայք յուղղափառ հաւատս. որ և խռովեցեալ Զաքարէ վարդապետացն, նզովեցաւ ի նոցանէ. և գնաց յԱրտաւէլ և կոտորեաց. և ի գալուստն մեռաւ ի ճանապարհին. և եդաւ ի Սանահինն ուխտ։

Ի ՈԿԸ թուին վճարեցաւ Յոհաննէս կաթողիկոս։

ՈԿԹ թուին ագևոր աստղն ելաւ. և Թաթարն վրացին կոտորեաց ի Կոտմանա Ջրէն։

[206ա] Ի ՈՀ թւին մեռաւ Լևոն թագաւոր։ Եւ տարաւ յամենայն ազգաց բազում զրուատինք։ Եւ եթող դուստր մի ժառանգ թագաւորութեան։

Ի ՈՀԱ թվին նստուցին ի Սիս կաթողիկոս զտէր Կոստընդին մեծափառ՝ որդի Թափչէ՝ ի Բարձրբերդ։

Ի ՈՀԳ թւին Լաշա Գորգի մեռաւ և Ռուսադան թագաւորեաց։ Եւ հեղեղն զԽլաթ աւերեաց։ Ի սոյն ամի Աշրաֆըն զԽլաթ էառ ի Ղազուն։

Յայսմ թուականիս բազում աւեր և անչափ զառնութիւն և սպանմունք հասաւ աշխարհիս մեր, զի բորբոքեաց ի հարաւոյ հուր բարկութեան և եկեր զգեղեցկութիւն աշխարհիս մեր։ Ել Ջալալադին սուլտանն Խորասանայ, որդի Խորազմայ շահի, և եկն փախստեամբ յերեսաց Նետողաց. և անց ընդ Պարսիկս ի Միջերկրայս՝ աւերելով և կո-

Քս ած թա-գաւոր	Հայոց Լևոն	Կա-թո-ղիկոս	Թվա-կան Հայոց
ամիգ	հե	բ	ոհ
ամիդ	ա	ա	ոհա
ամիե	բ	բ	ոհբ
ամիզ	ա	գ	ոհգ
ա^{0}միէ	բ	դ	ոհդ
6 ոչ********) գոյ-թա գաւոր			

ի ՈՀԱ թվ.******)

Մէլիք Խազինն*******) ի Խլաթ երէկ. և սով եղև յոյժ։

---

*) Հետ?

**) Թողնում ենք բնագրի ձևով։

***) Նախագաղափար օրինակում գույե եղել է «ետուն»։

****) Ի տարբերություն մյուս «օ»-ին, այս «օ»-ն դրված է կարմիր թանաքով։

*****) Նույն բառը մյուս տեղում «Գետիկ» ձևով է գործ ածված։

******) Գրել է թվականը միայն, իսկ այդ թվականի տակ եղած դեպքերի մասին ոչինչ գրած չէ ձեռագրում։

*******) Մէլիք Խազինն(?)

********) 6 նշանը դրված է, անպայման, որևէ թվականի հետ կապակցելու համար, բայց ո՞ր թվականի—նշված չէ։

տորելով։ Եւ զերկիրս Հայոց հրդեհէ սրով՝ քակեաց և աւերեաց. և հանդիպեալ զաւրացն մերոց՝ Հայոց և Վրաց ի դաշտն Այրարատու, արձանանայր ընդդէմ նոցին։ Եւ էր մեծ զօրավարն Իւանէ ժողովեալ զօրս ԿՌ։ Բայց բարկութիւն աստուծոյ զարթուցեալ էր ի վերայ նոցա վասն անօրէն և անուղղայ գնացից իւրոց։ Առանց յաղթութեան և պատերազմի փախստական լինէին ընդ քաղաքագեղն Գառնոյ. և առանց ձեռին և սրոյ իբր յաներ[և]ոյթ հրեշտակէ ուժգին հողմով հարեալք գահավէժ եղեն ընդ մեծ խրամն. և առհասարակ սատակեցան. և սակաւ ի նոցանէ թէ ապրեցան. և ինքն մազապուրծ եղեալ անկանի յամուրն Բեղէ։ Իսկ Խորազմիքն անտէրունջ գտեալ՝ զաշխարհս յանխնայ կոխեաց և աւերեաց։ Եւ գնաց մինչ ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ. և արեամբ քրիստոնէից ելից զսուրբ տաճարն և զփողոցսն, բայց ինքն, աւխ, սպանեալ Հոռ(ո)մոց յաննշան արանց։ Եւ զկնի այսորիկ ամենայն ցասումն և պատուհաս բազմացաւ յաշխարհիս մեր [206բ] չարաշշուկք, զի ի ջուրս և յամանս և յանկողինս եռայրն*) ի տուէ և ի գիշերի. և եկն մարախ սաստիկ և եկեր մինչև ի ծոծն Ովկիանոս. և ապա սով սաստիկ՝ որ չև էր եղեալ յաշխարհի. և ապա գայլ մարդախանձ. այսպէս տեսիլ եղ՚աք ամենայն մահեղեաց։ Եւ յետ ԲԺ ամի**) Խորասմին ոչ շատացաք այնու, այլ եկն ազգն նետողաց Թաթարն, անընդել և ահագնատեսիլ և անյագ գազանն. և ծածկեցին զերեսս աշխարհի, զորոց զանհնարին գործսն և անցս աղէտիցն, ոչ բաւէ լեզու բանիւ բացայայտել, այլ միայն լսել, որոց գլխաւորքն կոչէին՝ Չորման և Չաղաթայ, զորս իւրում տեղոջ թուականին կարգեցից։

Թագաւորէ Հեթում՝ այր բարի և յաղթանդամ, յաջողակ յամենայն բանս, թագաւորէ ԽԵ ամ։ Խայտն կոչեցեալ***) Աննա ուժով սուլտանին՝ Նստի կաթողիկոս ի Հռոմ հակառակ աթոռոյն Կոստանդնեա(յ). և զապալեաց զկաթողիկոսութիւնն, որ և յետ բազում հնարից՝ աղօթիւք խնդրէ տէր Կոստ(ա)նդին բառնալ յերկուցն մինն՝ և որ հաճոյն է տեառն մնալ և միամտել. ապա ի տեսլեան հրեշտակ տեառն գրէ յաջ թաթի ձեռինն տէր Կոստանդնեայ՝ եթէ բարձցի կաթողիկոսութիւն յԱննայէ և տացի Կոստանդնեայ******) ծառայի աստուծոյ. և եղև այնպէս՝ զի ի գիշերի սատակեալ այրն այն բարձաւ ի միջոյ։ Եւ փայլէր ի Կիլիկիա(յ) տէր Գրիգոր Սկևռացին։

Քս ամ թգր	Հայոց Հեթում	Կաթողիկոս տէր Կոստանդին	Թուական Հայոց
ռմիը	ա	ե	ոհե
ռմիթ	բ	զ	ոհզ
ռմլ	գ	է	ոհէ
ռմլա	դ	ը	ոհը
ռմլբ	ե	թ	ոհթ
ռմլգ	զ	ժ	ոձ
ռլդ	է	ժա	ոձա

ի ՈՀԵ թւին Խորազքն ի Խլաթ եկն. և Խ օր պաշարեաց. և չկարաց առնուլ։

Մեռաւ Աթաբակ Իւանէ։

Խորազմն՝ զՄուշ, զԾօղուատ և զՀամբերտ աւերեաց։

Փառանգն զԵրուսաղէմ****) էառ. և հռոմցին զԽորազմն կոտորեաց և զԿարնոյ քաղաքն էառ։

Խորազմն զԽլաթ աւերեաց։

Թաթարն զԽորազմին*****) կոտորեաց և զԳանձակ էառ։

Թաթարն եկն ի Խլաթ շատ աւեր արար։ Եւ Քէմիլն էառ զԱմիթ։

---

*) Օրբելյանի «Պատմության» մեջ—«եկն և օձ թանձրագին որ եռայր յամանս և յանկողինս»... անշուշտ այստեղ էլ խոսքը օձի մասին է։

**) Օրբելյանի «Պատմության» մեջ—«յետ մետասան ամի»։

***) Բնագրում գրված էր «կոցեցեալ», մենք ուղղեցինք «կոչեցեալ» ձևով։

****) Բնագրում—«Էրուսաղէմ»։

*****) Բնագրում—«զԽորազին», թողնում ենք այնպես։

******) Բնագրում—Կոստանդնայ։

[illegible] [illegible] [illegible] էառ Զօր- [illegible] [illegible] [illegible] եր- [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], զԼաւ- [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] զՍւագն ի [illegible] [illegible] ի [illegible] Կայե- [illegible]

Քս ած Թագաւոր	Հայոց Հեթում	Կաթ. տէր կոստանդին	Թուական Հայոց	
ռմլե	ը	ժբ	ոձբ	Հռոմցին էառ զՄլաթ:
ռմլզ	թ	ժգ	ոձգ	Հռոմցին զՄարբերթ էառ:
ռմլէ	ժ	ժդ	ոձդ	Շահնշահ որդի Զաքարէին էառ զՍուրբ Մարի. և Հռոմեցին էառ զՈւռհայ՝ զԽառզս և աւերական:
ռմլը	ժա	ժե	ոձե	
ռմլթ	ժբ	ժզ	ոձզ	Մեռան Ալադինն, Աշրափն և
ռմխ	ժգ	ժէ	ոձէ	Քէմլին:
ռմխա	ժդ	ժը	ոձը	Արեգակն խաւարեցաւ. և Թաթարն զԿարնոյ քաղաք և զգաւառն աւերեաց. և Հռոմցին զԿարս էառ:
ռմխբ	ժե	ժթ	ոձթ	
ռմխգ	ժզ	ի	ող	Հալբցին զՄօրազմն կոտորեաց և Հռոմցին զԱմիթ էառ:
ռմխդ	ժէ	իա	ողա	Թաթարըն զԿարնոյ քաղաք էառ և բազում գրեանս*) և սպաս եկեղեցոյ գերեցին և լցաւ երկիրըս մեր:
ռմխե	ժը	իբ	ողբ	Թաթարն զՀռոմ կոտորեաց, զԵզնկան, զՍեւաստ, և Ղասարիա էառ:

[illegible] վարդապետ մի յարեաւ [illegible] ի Հռոոմք և անուան- [illegible] [illegible] Բար Ռասուլ և յետ [illegible] բարձաւ չարն ի միջոյ:

Առ այսու ժամանակաւ փայլէր ծերացեալ աւուրբք մեծ վարդապետն Վանական, աշակերտ Գօշին. և լցոյց զերկիրս աշակերտելովք, որք փայլէին գիտութեամբ որպէս զաստեղս՝ զՎարդան, զԿիրակոս, զՈւսէփ, զԱռաքեալն և այլք բազում, որք էին սիւնք եկեղեցոյ:

Քս ած Թագաւոր	Հայոց Հեթում	Կաթ. տէր Կոստանդին	Թուական Հայոց	
ռմխզ	ժթ	իգ	ողգ	Թաթարն ի Հալապա(յ) դուռն գնաց և զԲաղէշ էառ:
ռմխէ	ի	իդ	ողդ	Թաթարն զԲաղդատա(յ) դուռն
ռմխը	իա	իե	ողե	նուազեցոյց. և Ռուքնադին սուլտանն մեռաւ. և որդիքն ի Հռոմք գնացին:
ռմխթ	իբ	իզ	ողզ	Ռուսադանն մեռաւ: Փոլատն ի Վրաց տունն Էրեկ:

*) Մի բառ տեղ Թացել է չգրված:

Ցայսմ ամի մեռանի Աւագն, որդի Իւանէի անորդի և թողու դուստր մի Խոշաք անուն և սուգ անհնարին պատեաց զերկիրս մեր. և կին նորա Գոնցայն առնէ զտէրութիւն աշխարհիս։

Յ Չ թւին կատարեցաւ սուրբն աստուծոյ Վանական վարդապետըն և տէր Յովանէս*) մեծ եպիսկոպոսն սիւնեաց։

Չ Հուլաւու ղանն եկն յԱլամութ՝ զմլհէտն էառ. և Բաչոյն ի Հոռոմք գնաց և զսուլտանն կոտորեաց։

ումծ	իգ	իէ	ողէ
ումծա	իդ	իը	ողը
ումծբ	իե	իթ	ողթ
ումծգ	իզ	լ	Չ
ումծդ	իէ	լա	Չա
ումծե	իը	լբ	Չբ
ումծզ	իթ	լգ	Չգ
ումծէ	լ	լդ	Չդ

Դաւիթ թագաւորն բազում հնարիւք զերծեալ ի ձեռաց Ռուսադանին եկն ի ղանէն և նստաւ յաթոռն։

Կրկին անգամ յաւարի յարութենալն պիղծ**) զաշխարհս մեր. և զՍամցխէ աւերեցին. և Գապայն փախեաւ։

Մանգու ղանն թագաւորեաց իւրում ազգին՝ տիրեալ ընքանուր***) աշխարհի. և մարախ եկն յերկիրս։

Եկն աշխարհաւերն Արղուն Ալադինն և արար աշխարհագիր զաշխարհս ամենայն. և զամենայն գլուխ եդ ընդ հարկաւ։

208ա]

Աստ մեռաւ Բաթու ղանն****) հիւսսայինն և որդին իւր Սարթախն։

Ղազա ղանն զնզընկայն աւերեաց։

Դաւիթ թագաւորն յԱփխազք մտաւ. և Դեմետրէ ելաւ։

Զաքարէ սպանին. և հայրն Շահնշահ մեռաւ. և ի սոյն ամի կատարի վկայական մահուամբ մեծ իշխանն Խաչենոյ Ջալալն ի Ղազմինն*****) հրամանաւ Արղունին. և բերեալ դնի ի Գանձասար։

Մեծ բարեպաշտ քրիստոնէից յոյսն Աւանդուզ******) խաթունն մեռաւ ընդ Հուլաւուին. և ասին՝ դեղակուր լեալ. Բուքն*******) յանխծեալ Սահիպէն։

Մարցին մտաւ ի Նիլիկէ՝ զՍիս և զայլ աշխարհն աւերեաց. և զթագաւորին Բ որդիքն զերեցին՝ զԹորոսն սպանին և զԼեւոն գերեցին. աւաղ և եղուկ եղև Հայոց։

	Հայոց Հեթում	Կաթ. տէր Կոստանդին	Թուական հայոց
ումծը	լա	լե	Չե
ումծթ	լբ	լզ	Չզ
ումծկ	լգ	լէ	Չէ
ումկա	լդ	լը	Չը
ումկբ	լե	լթ	Չթ
ումկգ	լզ	խ	Չժ
ումկդ	լէ	խա	Չժա
ումկե	լը	խբ	Չժբ
ումկզ	լթ	խգ	Չժգ
ումկէ	խ	խդ	Չժդ
ումկը	խա	խե	Չժե
ումկթ	խբ	խզ	Չժզ

Հուլաւուն եկն յԱլամութ՝ զՄլհէտն էառ. և Բաչուն ի Հոռոմք գնաց և զսուլտան կոտորեաց։
Հուլաւուն զԲաղդատ էառ. և Արղունն Ապաղանի որդի ելաւ։
Հուլաւոյն պաշարեաց ամ մի զՄուփարղինն և սովամահ արարեալ էառ զքաղաքն։

Թաթարն զՀալապ աւերեաց և Մանգու ղանն գնաց յաստուած։

Խուլի և Բալախայն փախեան և զԴաւիթ թագաւորն ի դուրս էբեր պարոն Ումէկն։

Հուլաւուն մեռաւ. և Ապաղայն յաթոռ նստաւ։

Բարքն ի դուրս եկն, որ էր ղան հիւսիսային աշխարհին. և պատնէշ կապեաց ի Կուռ գետոյ վերայ. և ի դառնալն մեռաւ ինքն։
Մեռաւ սուրբ կաթողիկոսն Կոստանդին ի Ծառազարդար աւրն. և պարոն Ումէկն մեռաւ ի Տփխիս։

*) «Յովհաննէս»-ը՝ բնագրում գրված է մեկ «ն»-ով։
**) Աղավաղված բառ է. գուցե եղել է «յարուցեալ»։
***) Թողնում ենք այնպես, ինչպես բնագրումն է։
****) Խոսքը Բաթու ղանի մասին է։
*****) Թողնում ենք այնպես, ինչպես բնագրումն է։
******) Օրբելյանի «Պատմութեան» մեջ՝ «Տօնղուզ խաթունն», (էջ 419), իսկ Կիրակոսի մոտ— «Տօղուս խաթուն» (էջ 366)։
*******) Կրկնակի իմաստով է գործածված։

		Հայոց Հե- թում	Կաթ. տէր Յակոբ	Թու- ական Հայոց	
[illegible] Յայս (Չժէ*) թւին [illegible] մայրաքա-ղաքն [illegible]**) ի Փունտըխ-դար [illegible] Մսրայ՝ գերեալ [illegible] աւելի զբծ բիւր. [illegible] բազում եկեղեցի՝ յա-[illegible]. և ծախեցուցին զքա-ղաքն. [illegible] ուռօղ մեզ:***)					Սահիպն զՊռոշաքն էառ ՉԺԸ թվին:
	ումհ	խգ	ա	Չժէ	Յաջորդէ տէր Յակոբ կաթո-ղիկոս:
[illegible] Սարգիս որդի [illegible]:	ումհա	խդ	բ	Չժը	Մեծ գոռոզն Թագուցարն մըռ-եալ Ափխազ թմտու*****), իսկ Սիրամոնն զաւրաւք ի հետ մըռ-եալ կոտորէ. և զինքն ըմբըռ-նեալ ածէ առ Ապաղայն:
([illegible]****) Յայս Նշանիս ղան [illegible] գնաց բազում զաւ-րաւք ի [illegible]. և կռուեալ [illegible]՝ կոտորէ. և դառ-նայ մեծ յաղթութեամբ: Ի սոյն ամի [illegible]. Բ. թագաւորքն՝ [illegible] Հայոց և Դաւիթ Վրաց:	ումհբ	խե	գ	Չժթ	Կատարեցաւ սուրբ վարդա-պետն Վարդան: Եւ յետ Ծ ա-ւուր՝ Կիրակոս վարդապետն ի Կիլիկիայ: Եւ յաջորդէ զթագա-ւորութիւնն Լևոն որդի Հեթմոյ ի ՉԻ թվին:
Լևոն թագաւոր Հայոց: Յայսմ ամի կատարեցաւ մեծ և փա-ռաւոր իշխանն Սմպատ ի ցեղէն Աւրբելեանց:	ումհգ	ա	դ	Չի	
	ումհդ	բ	ե	Չիա	Դեմետրէ թագաւորէ Վրաց:
Եկն Արղունն և կրկին զՎիրս և զՀայս աշխարհագիր առնէ. և Տրապիզոնա թագաւորն տայ զզաւարն ի կնութիւն զԴիտո-փայն:	ումհե	գ	զ	Չիբ	Աստանաւր յայտնեցան նըշ-խարհք սրբոց ի Թիլն Եզնկա-յին և համբաւեցին՝ թէ սրբոյ Ներսէսի է:
Մ արցէն ի Սիս մտաւ, այր-եաց զՍիս և զՋաս. և շարժն զԱրճէշ և զԱլաթ տարաւ սաս-տիկ:	ումհզ	դ	է	Չիգ	
	ումհէ	ե	ը	Չիդ	Աստանաւր Սիրամոնն յԱփխազ մտաւ և բազում աւեր էած: Եւ Արղուն աղէն մեռաւ:
	ումհը	զ	թ	Չիե	Յասմ ամի սպանաւ ի տաճկաց մեծ արքեպիսկոպոսն Եզնկայի տէր Սարգիս և որդին ի.ր և այլ քահանայք, որոնց գլխաւորքն՝ Տութարն և Ջալալին: Եւ Ապա-ղայն Հռոմք գնաց:

*) Թվական կլոր օղ նշանով գրված է համապատասխան թվականի վրա: Փակագծի մեջ մենք ենք գրել:

**) Բնագրում — «Անտաք», Օրբելեանի «Պատմութեան» տեքստի հիման վրա մենք ուղ-ղեցինք «Անտիոք» ձևով:

***) Բնագրում «Ռ ուռօղ մեզ»:

****) Փակագծում թվականը մենք ենք գրել ըստ նրա ցույց տված նշանի:

*****) Աղավաղված բառ է: Գուցե եղել է «յԱփխազք մտնու»:

209ա] վրէժխնդիր եղև արեան նորա. և բազում ամիրայք էսպան և զկնի կիսա և զԹարբերդոյ երկիրն աւերեաց։

		Հայոց Լևոն	Կաթ. տէր Յակոբ	Թուական Հայոց	
Մոցին եկն ի Կեսարիա յանցեալ ամին և նեատահար եղեալ դարձաւ ի Դմշխ. և սատակեցաւ անիծեալ Փունդըխտարն և յետոյ նստավ Ալփին։	ամՂԹ	է	Ժ	Չիզ	Թաւագն Նուինն ԺԵՌ-աւ յԱպլաւԹայն կոտորեցաւ ի Փունդուխտա(ր) սուլտանէն Մսրայ. և զՓարուանայն յԱլատաղն կոտորեցին և այլս բազումս սպանին։
Ապաղայն ի Խորասան գնաց և դարձաւ ի Մուղան և զԼաւռոյ աԹաբակն և զՏրապիզոնա Թագաւորն էսպան։	ամՃ	Ը	ԺԱ	Չիէ	
	ամՃա	Թ	ԺԲ	Չիը	Կատարի մեծ վարդապետն Յովսէփ ի վանսն Ախչոյ։
	ամՃբ	Ժ	Ժգ	ՉիԹ	Ապաղայն ի ԲէԹոյն եկն և զՋալալ Թորէն էսպան։
Մեռաւ Մանկու Դէմուրն, եղբայր Ապաղանին ի ՋաղաԹոյն և Շիպաուչին՝ ի Բաղդատ. և նստաւ յաԹոռն բռնուԹեամբ Թագուդարն Ահմատ անուանեալ՝ Մահմետի աւրինաւքն։	ամՃգ	Ժա	Ժդ	Չլ	Մանգու դէմուրն*) գնաց բազում զաւրաւք ի Հալբ. և պարտեցաւ ի դաշտն Համասի Մսրցոյն և փախեաւ. և Արալէնի Ռահբէն գնաց. և դարձաւ ի Բաղդատ։
	ամՃդ	Ժբ	Ժե	Չլա	Պակասեաց բարի և խաղաղ աշխարհաշէն ղանն մեր Ապաղայն յամիսն ի սահմի ի Բ։
Մեռաւ աԹաբակ Սադունն, կինն Թամարն. լայր Թագաւորն Դեմետրէ։ Յարեգ ամիս մեռաւ և Ալադին սահիպն։ Վճարի Շահաբադինն ի Տփխիս։	ամՃե	Ժգ	Ժզ	Չլբ	. Յայս ամի, ի նաւասարդի, աբեգակն խաւարեցաւ և Պալխալօղն հոռոմ կայսրն մեռաւ.**) և որդի յաԹոռն նստաւ։
	ամՃզ	Ժդ	Ժէ	Չլգ	Մեռանի մեծ և բարի իշխանն Հայոց Պռաւշ և դնի ի Կեչառուս։

[209բ] Յայս Թուականիս եղեն գրոյցք յոլովք և զարմանալիք, զոր ի կարճոյ յիշատակեցից։ Ի ՉԼԱ Թուին մինչ պակասեաց Ապաղայն, եկն ժառանգ Թագաւորութեան իւրոյ որդին իւր Արղունն, որ սնեալ էր ի Խորասան, աննման տեսակաւ և վաելչադեղ հասակաւ, յոյժ ծանուԹ և սիրող քրիստոնէից աւրինացս. և ոչ կարաց առնուլ զտախտ***) արքայուԹեան, այլ բռնացեալ ի վերայ սմա ի նոյն ցեղէ Թագուդար անուն. և յափշտակեալ յինքն զտէրուԹիւնն, նստի յաԹոռն ի Դուան****) դաշտին, որ այժմ Ալատաղ կոչեն յԱրտազ գաւառի. և էր ի ծածուկ Մահմետի աւրինաւքն, որ և բացայայտեաց զդենն և անուանեաց զինքն Ահմատ. և զընիկ անուն տէրուԹեան, որ էր ղան եդ սուլտան. և այսպէս բարձրացան գլուխք ամենայն տաճկաց. և ժողովէին առ նա ամենայն զաղրատեսիլ և դարշագործ պաշտաւնեայքն Մահմետի, շեխքն և ջվալախիքն. և նորա Թողեալ զսահման Թագաւորութեան և զհոգս զաւրացն և աշխարհացն, միայն զցայգ և զցերեկ կայր և զրոսնոյր ի մէջ նոցին. և ի միում աւուր՝ զոյգն ինչ պատճառաւ սպանանէ զեպիսկոպոսն Բերկրոյ, այլ ես քահանաիւք, որք կարգեցան ի դասս սրբոցն. և երկրորդ ամին սկիզբն արարեալ արքայաշէն տան բնա[210ա]կուԹեան ի դաշտին Դևնա, մերձ ի սուրբ Վիրապն, ի վերայ ստոյ միոյ. և եդ հրամայատար ի գործակալ զմեծ և զարքայաշուք իշխանն Հայոց զՏարսաիճն, եղբայր Սմբատա որքային. և ինքն կեցեալ ամս Գ խորհէր ի մտին բառնալ և ջնջել ամենեին զաւանդ քրիստոնէից և զամենեսեան բռնի ածել ի հաւատս իւր. և միաբանել զամենայն ազգս. և զայս խորհրդածուԹեամբ չար գործակցացն, Սահիպ դիւանին և Հասամանկլի շեխոյն. և ոչ կարէր յայտնել, զի կասկածէր յորդոյ Ապաղանին, յԱրղունէն. ապա ի ձմեռնային ժամանակն ըմբռնեալ զեղբայրն իւր զմեծ զոռոզն ՂանդրոԹէն և սպանանէ և այլ բազումս, ընդ որս և զերկու որդիքն մեծ կողմնակալին Վրաց՝ Յադանին կըրաւսաննեն. և զսուլտանն

*) Թողնում ենք՝ ինչպես տեքստումն է։
**) Թուցէ նախագաղափար օրինակում եղել է «Պալխալօղն՝ Հռոմայ կայսրը»...
***) Հավանական է—«զդրախտ»։
****) Օրբելյանի «պատմուԹեան» տեքստում «զաւն դաշտին»։

Հոռոմոց գծխաթաղիններ Ջաղաւքին կատարեալ, և ի ժամ զորնան, ի ՃԼԳ թուին ժամ առեալ մաղաք. ի բուր բերեալ զմթին խորհուրդն, հրաւիրակ հանեալ ընդ երեսս աշխարհի, հրամանաց մաղգին ամենայն ամ[ս] զաւրուն յամենայն կողմանց բոլոր պատրաստութիւնք. որ և երգ հաւաքեալ կուտէին առ նա անհուն բանակաւք, աւելի քան ՃԽ-աց. և առեալ զնա խաղայ՝ գոռալով հարուր և գառոգ ժառաւք։ Եւ հասանի յաշխարհն Խորասանա(յ), առ ի բա[ռ]նալ [210բ] զժառանգ թագաւորութեանն զԱրղունն. և ապա ապստամբ հանեալ զընդիրսն որոց զաւրագլուխ քաջագոյն Ալինախ կոչեցեալ յառաջեալ զնա մարտիկսն, զոր Մանղլա կոչէին. և գնացեալ նորա ընդդէմ զԱրղունն սակաւուք, պատերազմի. և հաղթեալ ի նմանէ դառնայ մեծ ամաւթով առ Ահմատն. և նորա մրմռեալ հրամայէ առհասարակ յարձակել ի վերայ։ Իսկ սակաւաձեռն գոլով Արղունն փախուցեալ լինի և անկանի յամուր մի անառիկ մի յուլժ լայն և ընդարձակ. և յոլով անգամ ընդդէմ հաշտութիւն և խաղաղութիւն և ինքեան ծառայաբար կեալ։ Իսկ նորա խորամանկութեամբ խոստացեալ և յղէ խնդրակս գալ առ ինքն ի մեծամեծացն . . . . նորա յամենայն հաւատոց զերծուցման ապաւի[նեալ քրիստ]ոնէից. և ի մեծ զաւրավարն Սարգիս . . . . . ուք*) երթեալ և գա առ նա։ Եւ իբրև մերձեցաւ, [ձեռս] ի յետս կապեցին որպէս մահապարտ. և այնպէս ածին ի գաւռն արքունի. ապա ժողովեցան ամենայն բազմութիւնք անթիւ զաւրացն ի տեսութիւն անհնման դեղոյն և ատար պատկերին։ Ի նոյն ժամուն հրամայէ փողոց կարգել բազմութեան և անցուցանէին զանմեղ մանուկն ընդ մէջս. և միաբան գոչեցին ահեղ աղաղակաւ «մաւրէ» «մօրէ», այսինքն՝ թէ յաղթեցաք. և էր ամենեցուն [211ա] ի ծածուկ սրտի սուգ և յակն արտասուս, առեալ տանէին ի կողմն մահապարտաց. և նստուցանէին միայն, և ի բացեայ բազում արք պահակ լինէին. և ինքն իմացեալ զորպէս որս վայրի– ողորմ դիմօք այսր անդր ակնարկէր։ Իսկ Ահմատն առեալ զյաղթութիւն և պանծացեալ յանձն, դառնայ և յառաջէ ընդ դորան և հրամայէ բերել զնա զկնի, զի կամէր առ գեղեցիկ հարճն իւր հասուցանել և առաջի նորա սպանանել վասն իւրոյ սաստիկ չարութեանն։ Իսկ ապա Աստուածն քրիստոնէից, որ ոչ կամեցաւ թողուլ զգինս արեան իւրոյ ի կորուստ, այլ խնաեաց յեկեղեցի և արար իրաւունս արդար և այնմ գիշերի եր սիրտ ամենայն բազմութեան Արղունին. և դարձան ի նա ամենայն զաւրքն ձեռնտուութեամբ Բուղային, և Առուխին, և Թագանային, և կամօք Հուլաղու ղանին։ Եւ յարեան ի մէջ գիշերին և հանեն զնա ի կապանացն. և զԱլինախն և զամենայն բարեկամսն Ահմատին կոտորեցին յանկողինս իւրեանց. և ի վաղւեան հանին զնա յերիվար և ամենեքեան ծունր ածեալ հնազանդեցան և հեծան ընդ նմա. և որ ոչ հնազանդէր սպանանէին. և պնտեցան զկնի Ահմատին. և նորա լուեալ փաղչի և զգենու հանդերձ կանացի, զոր և գտեալ քարշեն և չարամահ սատակեն։ Զարն չարաւ բարձաւ ի միջոյ՝ ընդ նմին և ամենայն համախոհք իւր՝ չեխն Ասմանկյի, և Սահիպն և այլք բազումք։ Իսկ աստուածակոչն այն և աստուածադիր Արղունն, արքայակերպ ճոխութեամբ գայ ի հայրենի աշխարհն և իջանի յԱլատաղն**). և անդ հարեալ զտախտն արքունական՝ նստի ղան և թագաւոր ի վերայ ամենայն աշխարհիս. խաղաղանայ աշխարհս, խընդան քրիստոնեայք և պայծառանան եկեղեցիք ի փառս Քրիստոսի խնամողին զմեզ որում փառք յաւիտեանս։

*) Կրճատված մասը հավանական է «մեծ ընծայուք»(?)

**) Օրբելյանի «Պատմ. նահ. Սիս» աշխատության մեջ Ալադաղի մասին հետևյալն է ասված. «...շինէին զմեծ արքունիքն որ ի Դառն դաշտի զոր Ալա դաղ կոչեն» (էջ 415)։

		Հայոց Լևոն	Կաթ. տէր Յակոբ	Թուական Հայոց	
[211բ] ՌՄԶԷ թվին*) կատարեցաւ կաթողիկոսն տէր Յակոբ յիմնակին պահոցն և եղաւ ի Դրազարկն**)։					
Զճուղայն Չինգս անուանեցին, որ է իշխանաց իշխան։	ռմձէ	ժե	ժը	Չլդ	Այջէն մեռաւ։
	ռմձը	ժզ	ժթ	Չլե	Սպանին՝ զՄաժդատին Աթաբըն, զԱլինչքայիրանն, զՍադադինն և զՀարոն Սահիբի որդին։
Զմեան խիստ եղև. մեռաւ մեծ իշխանք ի Խաչէն՝ Աթաբակ որդի Ջալալին և Հասան Թոռն Դափին (Դաւփին?) և ապա մեռաւ Ճարն ի Տփխիս։	ռմձթ	ժէ	ա Կաթողիկոս տէր Կոստանդին	Չլզ	Նստաւ մեծափառ շքով կաթողիկոս Հայոց տէր Կոստանդին, այր գիտնական և արդիւնական, հայր խորհին։
Մեծ կոտորումն եղև ի Բուղայէն. և սպանին տարապարտ զԹագաւորն Վրաց Դեմետր ի դաշտ ն Մուղանայ՝ յեզրն Կուր գետոյն։	ռմղ	ժը	բ	Չլէ	Մեռաւ բնաւին բարին Լևոն Թագաւորն Հայոց ի գարնան ժամանակն. և յաջումն աքսորեցին զկաթողիկոս Կոստ(ա)նդին. և զիրաւ պատճառն ոչ գիտեմ։
Թագաւորէ Հայոց արժանապատիւ այրն և բնաւին բարին Հեթում, որդին Լևոնի։	ռմղա	ժթ	գ	Չլը	Եկին զօրք բազումք Թօղա Մանկուին ի դուռն Դարբանդին. և զօրաժողով եղեալ յոյժ Արղունն, ախոյանանալ ի Սպիտակ ջրին. և առանց պատերազմի դառնան նոքա։
Տէր Ստեփաննոս***) կաթողիկոս Հայոց։	ռմղբ	ա Հեթում թագաւոր	ա Ստեփաննոս կաթողիկ.	Չլթ	

[212ա] Կամիմ և աստանաւր գրագրել քանից և գործոց, որ այսմ ամի եղեն՝ սակաւուք նշանակել ձեզ։ Ի թագաւորելն Արղունին և ի տիրելն ի վերայ ամենայն աշխարհաց և ի սատակելն զԹշնամիսն՝ էր բուն պատճառն և զաւրաւիգն Բուղայն կոչեցեալ, որ յետոյ Չինքսան անուանեցին****)։ Սա ի մահու և ի կապանաց հանեալ զնա, թագաւորեցոյց ի վերայ ամենայնի։ Եւ սակայն մեծի երախտեացն պատուեցաւ և փառաւորեցաւ ի Նմանէ և եղաւ ի վերայ ամենայն գործոյ և տանն արքունի և զաւրաց և աշխարհաց իւրոց, այնքան, զի միայն յանուանէն ինքն ունէր զտէրութիւն. և Արղունն բացի զբաւսնելոյն ի խաղս և ի թատերս և յորսս, որպէս աւրէնն է հեթանոսաց, այլ ինչ ոչ հոգայր և ցնորէր, այլ ամենայն նմա ապաստան լինէր։ Եւ էր այրն այն ազամբ Ջ լակիր կոչեցեալ և այն ազգ յոլով էր քան զամենայն ազգս և յաղթող։ Ապա ժողովեալ յինքն՝ զաւրացաւ. բարձացաւ, գոռոզացաւ, հպարտացաւ այրն այն. և ոչ կարաց հանդուրժել իրացն, այլ կամեցաւ անձամբ հափշտակել յինքն և զաթոռ թագաւորութեան և զընիկ այրսն արմատաքի ջնջել։ Անա այսպես խորհուրդ ի մէջ առեալ, յինքն գրաւէ զսիրտս ամենայն մեծամեծացն ի ծածուկ։ Իսկ կամքն վերին, որ յայնպիսի մահուանէն յափշտակեաց զնա և թագաւորեցոյց, նոյն և աստ տնաւրինեաց, զի զծածուկ խորհուրդ սրտի նորա ծանոյց ազդմամբ Արղունին. և յաւուր պայմանին, յորում կամէր խորհրդակցաւքն կոխել զազատն արքունի Բու-

*) Օրմանյանը Հակոբի մահվան թվականն է նշանակում 1286։ Օրբելյանի ներկա թվականը, ինչպես և թաղման վայրը, մեզ թվում է ավելի հավանական։

**) Բնագրում—«Դրազարդն» ձևով։

***) Օրմանյանը հիմնվելով Սմբատի «Ժամանակագրութեան» շարունակողի տեղեկութեան վրա Ստեփաննոսի ընտրութեան տարին է նշանակում 1290 թ. (Ազգապատում, էջ 1723)։ Ճիշտը, կարծում ենք, Օրբելյանի հաղորդած ներկա տեղեկությունն է։

****) Օրբելյանն իր «Պատմութեան» մեջ այս ամբողջ դեպքի նկարագրությունը տալիս է ընդամենը մի քանի տողով միայն (տես էջ 430)։

ոցն. ինքն իսկ Արղունն, փախեաւ առաջի սոցա և զբազում սպանին. և առաւ բազում աւարս։

... ... Ֆ (= 4.000) այր յաւուր առաջ-
... (212բ) ... առաւօտուն ի վերայ բանակին և տանն Բուղային·
... անկանի ի շամբ մի մեծ և երթա(յ) ի տուն Աւչյա խաթունին, և
... գի գերծուցէ զարիւն նորայ. ընդ որում երագ ժամանեալ ըմբռնէին և
... ընդ նմին և զամենայն ազգատոհմն և զարու զաւակ նորին
... և զամենայն խորհրդակիցսն ի մեծամեծաց սատակեցին՝ զԱրա․խն եղբայր նորին ի Բազ-
...յ․ զՄամուն, հազարապետ զՄաժուն, հազարապետ զԹարաունաս Թուխլուխն, հազարապետ
զ... Թուխլուխն, հազարապետ զՂազանն ի Շարուր չորս հազարապետ զՋալալադին սահիդն,
զ... քահանայն աօրի և բժշկապետ և այլս բազումս ի մեծաց և ի փոքունց։ Եւ եղև հար-
... մեծ և հեղաւ արիւն բազում. և էր շշուկ և ահ մեծ ի վերայ ամենեցուն. և եղև այս ի
... Մուղանայ. յեզր Կուրա(յ), որ էր անհուն գետոյ ասպնջական։

... ի սոյն աւուրս եղև սուգ մեծ և անհնարին ամենայն քրիստոնէից, զի զԹա-
... Վրաց Դեմեարէ*, վասն խնամութեան նորին, որ տուեալ էր զդուստրն իւր ի հարս-
... Բուղային, կալան և եղին ի բանդի, որպէս թէ համախոհ էր նորին. և յետ բազում
...թեանց և ամենևիմբ անպարտ լինելոյն, սպանանեն զնա ի նոյն զաշտի և ջնջեն
... զԹագաւորութիւն [նորա] [213ա] և տան զորդին նորա զԴաւիթ ի պանդանդ և զայլն
... ցրուեն այսր և անդր։ Բայց նախ քան զայս բերեալ էին ի դուրս զՎախթանգ**) որ-
դի Թագաւորին Սոնաց զԱւթի և փեսայացուցեալ քեռ իւրոյ. Արղունն տա Թագաւորութիւն Դե-
մետրէի նմա և յուղարկէ ի յարքունական զահն ի Տփխիս և կացուցանէ նմա և ամենայն զաւ-
...ցն Վրաց սպասալար զորդի Սադոնին զԹութիւ Բուղայնի Ի սոյն ամի փոխի մեծ բարեպաշտ
Թագաւորն Հայոց Լևոն. և յաջորդէ զտեղին որդին իւր, արին և բնաւին բարին Հեթում, որ ու-
նէր եղբայրս վեց։ Եւ յաւուրս զարնան եկն Ալփին, սուլտանն Մսրայ և պաշարեաց զմեծ մայ-
...քն Տրապալիս։ Եւ ձեռնտուութեամբ ոմանց յիշխանացն առեալ եղև քաղաքն աստու-
...յին։ Եւ զերեալ և կոտորեալ եղէն անհուն քրիստոնեայք։ Կործանեցաւ և աթոռ Բրնձին և
...րգին որ փոխեցաւ անդ յԱնտաքու։ Եւ անձնաւոր պատկերն Քրիստոսի, որ կանգնեալ
... ի մեջ եկեղեցոյն, քարշեցաւ անարգեալ խորտակեցաւ ի փողոցսն. անցն անտի. և աւերե-
ցան բազում եկեղեցիք [213բ] ի սոյն աւուրս [մ]ոտեցան ի Խորասան Քէնքշոյն ի ցեղէն իւր
և Նաւրուզն որդի Արղունին. և փախուցին զՂազանն որդի ղան Արղուն[ի]ն և սպանին զՆօխա
...ջէն. և Թագանայն փախեաւ և եկն ի վեր. և ընկեցին զնա ի մեծ [պ]ատույն ի դրան ար-
քունին։ Եւ յաղագս այդր պատճառի կասկածեաց յազգայնոցն իւրոց. որպէս թէ խորհրդակիցք են
Նաւրուզին և այլ ապստամբելոցն, զաւրս բազումս առաքէ ի Խորասան ի վերայ նոցա. և ինքն
... ձեռնակալ առնէ զմեծ զաւրավարսն զՀուլաչ և ղանն, զԹարանօխայն որդի Ջէսմուտին
զՋալջկայն, զմինն կորուսին և զԲան եղին ի բանտի ի բերդն Գարգաքաւ որ ի Մ հդստան
և զ.Բ. որդիք Անմատին, որ մնացեալ էին, ընկեցին յանբնակ կղզի մի ի մեծ աղի ծովուն, որ
մերձ ի Թաւրէժ. և դեռ ևս շմորէին։ Բայց ինքն իսկ Արղունն յաջող ածէր յամենայն իրս և ի
բանս զինչ և առնէր։ Ի սոյն ամի և դեսպանս մեծամեծս եկեալ Հռոմա հրա[մա]նաւ պապին
քարոզեցին զՔրիստոս և կանգնեցին եկեղեցի. . . բազում ծախիւք դրան արքունի. և սահ-
մանեցին անխափան կատարել զպաշտաւն փառաբանութեան աստուծոյ և մեծ [խ]նդութիւն ա-
մենայն քրիստոնէից. և յաւծանէին կանգնեալ կ . . հուն հանդիսիւ ինքն Արղունն. և աւրհ-
նեալ կողակ[իցն իւր], ... խաթունն զաւուրս. Գ. ի խաչի տաւնին [աւ] ծողն մեծ
կաթողիկոսն, որ ի Բաղդատ Նեստոր բժ. . . . . . .
[214ա] և կացուցին զոմն այ[ր] իմաստուն և կուսակրաւն ք[րիստոնէական?] երեց Ռապան
Սումա***) կոչեցեալ. այդ այդպէս եղեալ, յետ ամի միոյ բան ինչ բասրանաց և կարծիք յոլով
փասուց եղեալ և վկայեալ ի վերայ մեծ քահանայապետին մերոյ Կոստնդնայ, զորոյ զիրաւն ա-
սուած միայն գիտէ. և թագաժառանգն Հեթում մեծ ժողովով և յոլով հարցաքննութեամբ ի բա-
զում աւուրս տեսեալ զարժանն լուծին, դադարեցուցին զնա ի պատուոյ կաթողիկոսութեան,
կացեալ ամս. Գ. և ի ձեռն Թղթոց մեծապատիւ արամ(բ)****) հրաւիրեցին զմեզ և զայլ ե-
պիսկոպոսունս և զայլ իշխանս Արևելից՝ երթալ ի թագաւորութիւն մեր ի Սիս՝ յընդրութիւն նո-
րոգ Հայրապետին, որում անպարապ զտեալ ոչ ժամանեցաք. այլ խոդաք ի շնորհս հոգոյն և
յընտրութիւն նոցին։ Իսկ ի յՉԼԹ (= 1290) թուին մեռաւ Տարսա(յ)իճն, եղբայր Սմպա տայ*****),
որդին մեծին Լիպարիտ՝ ի ցեղէն Աւրբէլեանց և եդաւ ընդ հարսն իւր՝ ի Նորավանս՝ ի Վայոց
Ձոր։

*) Բնագրում—Դեմէտրէ։

**) Բնագրում—Վաղթանգ։

***) «Ռապան Սումա», ճիշտ ձևը «Ռահան Սումա»—պարսկերեն ռահապ ([illegible]) և նշանակում է կրոնաւոր, իսկ Սուման, «Սիմոն» կամ ասորական «Շմաւօն»-ի պարսկական ձևով.

****) Բնագրում «արամք»

*****) Բնագրում գրված է «Սմպա».

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

Ժամանակագրութիւն—

ՑԱՆԿ ՀԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒՆՆԵՐԻ

Աբաս 14, 19
Աբլղարիպ 17, 18
Աբլղարիպ Խեչման, որդի Ջալալին 30
Աբար 30
Ադարադ 28, 29
Ատրպատական տաճիկ 25, 26, 28
Ադամուր 26
Ալէքս 15, 16, 17
Ալիշակի 29
Ախլաթշահ 30
Ալփասլան 13, 14
Ալփիս 28, 36
Ախլաթ քաղաք 14
Ախուրեան գետ 11
Ակնայ վանք 28
Ահմատ 28, 29, 31
Աղսար 15
Ամենափրկիչ 17
Ամիր 24, 25
Աջա 30
Այրարատ 24
Անանիա կաթ. Մոկացի 11, 12
Անբերդ 22
Անի 11, 12, 13, 14, 17, 18, 19, 22, 25
Աննա 24
Անտիոք 8, 16, 19, 20, 22, 27, 31
Աշոտ, որդի Սմբատայ 11, 12
Աշոտ, որդի Աբբասի 11
Աշակ Թախլուխ 31
Աշրաֆ 23, 25
Ապաղա 26, 27, 28
Ապուլասրա 27
Ապիրատ 12, 18
Ապուլէր 17
Աձես 27
Արղուն, որդի Ապաղայի 26, 27, 29, 30
Արուխ, որդի Բուղայի 31
Արտաղ 28
Արտաւէլ 23
Առանձուզ խաթուն 6, 26
Առաքել 25
Առուխ 29
Ասդադին 30
Ասխայա ամուր 20
Ասմանկլի 29
Աստեղոնից բերդ 20
Արճէս 27
Արգուն 26, 27, 28, 30, 31
Աւագ, որդի Իւանէի 22, 25, 26
Աւթի 31
Աւհագի 33
Աւղբիք բերդ 20
Աւջլա խաթուն 31
Ափխազք 19, 26, 27
Բաբ Ռասուլ 25
Բագարատ 14
Բագնայր 12
Բագրատունիք 19
Բալախա 20
Բաղդատ 25, 26, 28, 31
Բաղու գան 26
Բալախա 26
Բարք 26
Բաչու 26
Բաղէշ 20, 25
Բերիա 18
Բերկրի 28
Բէլքարուք 16
Բջնի 22
Բուղայ 15, 30, 31
Բասեն 20
Բարգուշատ 22
Բրնձ 19, 21, 31
Բարձրբերդ 23
Բարսեղ կաթող. 15, 16
Գագիկ Տաշանցա 12, 14
Գագիկ, որդի Աբբասա 14
Գագիկ, որդի Աշոտի 11
Գագիկ, որդի Յովհաննէսի 13
Գաբրիէլ 21
Գանձակ 15, 17, 24
Գանձասար 26
Գաջեանք 17
Գաւգի 15, 18, 19, 22
Գառնի քաղաքագեղ 24
Գարդաք բերդ 31
Գետակ 23
Գետկա վանք 12
Գէորգ թագ. վրաց 18, 19
Գէորգ Մեղրիկ վրդ. 16
Գէորգ առաջնորդ 18
Գլակայ վանք 20
Գոգնա 26
Գրիգոր կաթ. Պահլաւունի 16, 17, 18, 22
Գրիգորիս Ապիրատ 21, 22
Գրիգորի վանք 11
Գրիգորիս աբ. վկայասեր 14
Գրիգոր Բարավէժ 19

Գրիգոր Նարեկացի 11
Գրիգոր Սկեւռացի 24
Գրիգոր վարդապետ 17
Գրիգոր տղայ 18, 19, 21
Դամասկոս 16
Դանիել 21
Դաւիթ թագ. վրաց, որդի Դեմետր. 14,17,18
Դաւիթ որդի Լաշայի 26, 27, 29, 31
Դաւիթ, որդի Սյաւկա 17
Դարբանդայ դուռ 30
Դըդոշ 16
Դեմետրէ թագ. վրաց 17, 18
Դեմետրէ որդի Դաւթի 27, 28
Դեղուշ, Դամասկոսի թագաւոր 16
Դիոժեկ կայսր 14
Դիտոփայն 27
Դմանիս 17
Դմշխ 28
Դունիա դաշտ 28
Դուռն (դառն) դաշտը 28
Դուկծին (= Դուկինն) 14
Դրազարկ 30
Դւին 16, 18, 19, 22
Եգիպտոս 20
Երասխ 22, 23
Երզնկայ 18, 27
Երուսաղէմ 16, 20, 21, 24
Զաքարէ 22, 23, 26
Էաս 27
Էգիլ Մելիք 23
Էլխազի 17
Էլտկուզ 18
Թագանա 29
Թագուդար 27, 28
Թամարա թագուհի 22
Թամարա, կին Սադունի 28
Թամբի 23
Թամուր բէկ 20
Թավադնուին 28
Թիլ 27
Թոռոս իշխան 19, 20, 26
Թոռոս, որդի Հեթումի 20
Թաւրէժ 31
Թողոռ 14
Թորի 28
Թօդա Մանկու 30
Ժան 17
Իւանէ 22, 23, 24
Իւանէ որդի Աբուլեթի 17, 19
Իսմայելացիք 13
Լամբռոն 5, 22
Լաշա Գաւրգի 22, 28
Լաւռէ 16, 25
Լիպարիտ 15
Լեւոն թագաւոր 20, 21, 22, 23
Լեւոն, որդի Հեթումի 26, 27
Լեւոն, որդի Ստեփանէի 20, 21, 22
Ղազան 31
Խայտ, կոչեցեալ Աննա 24
Խաչիկ Արշարունի 11, 12
Խարբերդ 28
Խարանօխայ որդի Ջէումուտին 31
Խարաունա Թուխլուխ 31
Խարասն գուր 17
Խըզըլ 16
Խիաթադին 29
Խլաթ 21, 23, 24, 25
Խողոռ 15
Խոսրովանոյշ թագուհի 11
Խորազմի 23, 24
Խորասան 19, 23, 27, 28, 31
Խոշաք, դուստր Աւագի 26, 27
Խուբլու Բուղա 3
Խունան 17
Խցկաւն 12
Ծաղկոցաձոր 11
Ծառաքարի վանք 12
Կաճկաւնից բերդ 20
Կայաւ ժանն 17
Կայենոյ բերդ 25
Կաթողիկէ 12
Կարապետի վանք 20
Կարին 15, 20, 22, 24, 25
Կարս 22, 24, 25
Կեչառուս 28
Կեսարիա 22, 28
Կիլիկիա 21, 22, 24, 26, 27
Կոպիտառայ ամրոց 21
Կոռմանա ջուր 23
Կոստանդին կաթող. Կաթուկցի 30, 31
Կոստանդին կաթ. Բարձրբերդցի 23, 24, 25, 26
Կոստանդինուպօլիս 22
Կոստանդին կայսր 12
Կուր 22, 26
Կիրակոս 25, 27
Կիտա 28
Կիւրիկէ 13, 14, 15, 16, 18
Կուզ ամիրա 17
Կուռապող (Կոռիրպօտոռն) 14
Կուռժան 11
Կռոզ կայսր (Կեռոզ) 13

[illegible] 22, 26, 30, 31
[illegible] 23
[illegible] 18, 26
[illegible] 25
[illegible] 11, 15, 17, 18
[illegible] 28
[illegible] 24
[illegible] 20
[illegible] ([illegible]) 30
[illegible] 28
[illegible] 15
[illegible], թոռն Դաւթի 30
[illegible] I 24, 27
[illegible] թագ., որդի Լևոնի 30, 31
[illegible] 21
[illegible] 26, 30
[illegible] 25, 28, 31
[illegible] 23, 24, 26, 27
[illegible] 16
[illegible] 26
[illegible] 31
[illegible] 23
[illegible] 26
[illegible] 25
[illegible] 28
[illegible] 14
[illegible] իշխան 30
Մաժդատ 30
Մաժուն հազարապետ 31
Մահմուտ 17
Մահմատ 21, 28
Մանածկերտ 23
Մանգու դէմուր 28
Մանգու ղան 26
Մանղլյա 29
Մաշտոց կաթողիկոս 12
Մժնկերտ 22
Մարգի
Մարի 25
Մարմաշէն 11
Մելիք 17, 22, 23
Մելիք աշրաֆ 23
Մելիք Աւագին 23
Մելիք խազի 23
Մելիք շահ 15, 16, 17
Մեղրիկ վրդ. 16
Մէջերկրայս 23
Մինաս (Միքայել կայսր) 13
Մլեհ իշխան 5, 22
Միլգոտան 31
Մժնկերտ 22
Մխիթար Գոշ 23, 25
Մոնոմախ կայսր 13, 14
Մոնոնիկ 23
Մուղան 28, 30
Մուղանի դաշտ 30, 31
Մուշ 24
Մոր 6
Մուֆարղին 26
Յովհաննէս եպիս. Սիւնեցի 26
Յովհաննէս Հաղբատցի 18
Յակոբ կաթող. կլաեցի 27, 30
Յովհաննէս (Սմբատ), որդի Գագիկ Շահնշահի 12
Յովսէփ վարդ. 28
Յովհաննէս կաթ. Սսեցի 22, 23
Նաւռուզ, որդի Արղունին 31
Նեստոր 31
Ներսէս կաթողիկոս 11, 19
Ներսէս կաթող. կլայեցի 18, 19, 22
Ներսէս Լամբրոնեցի 22
Նորադին 22
Նորավանք 31
Նոր բերդ 17
Նոխա Արղուչին 31
Շահաբադի 28
Շահարմէն 18, 19, 20
Շամշուլտէ 14
Շահնշահ, հայր Զաքարէի 26
Շարուր 31
Շիմուն քահանայ 31
Շիպաուչի 28
Շիրակ գաւառ 18
Ոստան 20
Ովանէս 13
Ովկիանոս ծով 24
Ուճան 31
Ումէկ 26
Ուռէփ 25
Ուռհա 25
Չաղաթայ 24, 25
Չանկրզղան 23
Չորման 24, 25
Պալիալօզ 28
Պաղեստին 16
Պապա 26
Պետրոս կաթ. Գետադարձ 12, 13
Պռաւշ 28
Ջաբա-Սաբա Բահատուր 22

Ջալալ, իշխան Խաչենի 26, 28
Ջալալադին սահիպ 23, 31
Ջալայիր 30
Ջալապ 27
Ջալալադին սուլթան Խորասանայ, որդի Խորազմայ շահի 31
Ջաղաթա 28
Ջաւախէթ 18
Ջաւջկապ 31
Ռահբէ 28
Ռամանոս կայսր 12
Ռապա Սումա 31
Ռոմանոս 12
Ռուբէն 19, 20
Ռուսուդան 23, 25, 26
Ռուքնադին սուլթան 22, 25
Սադուն Աթաբակ 28, 31
Սալահադին իշխան 20, 21
Սալդուխ 18
Սախոտէ 22
Սահիպ 6
Սահիպ դիւանի 26, 27, 28, 29
Սամուէլ քահ. 16, 21
Սամցխէ 15, 26
Սանահին 11, 23
Սարգիս զօրավ. 27, 29
Սարգիս իշխան 22
Սարգիս կաթ. Սեւանցի 11, 12
Սարգիս, որդի Շահանշահի 27
Սարգիս վարդապետ 17
Սարգսի վանք 12
Սարթխան գիւղ 19, 20
Սարկաւագ 17
Սեւան 12
Սեւաստ 25
Սեքենիոս 13
Սիրամոն 27
Սիս 23, 26, 27, 31
Սմբատ 17
Սմբատ մագիստրոս 12
Սմբատ (Յովհաննէս) 13
Սմբատ Շահնշահ 11
Սուրբ Գէորգ 12
Սուրբ Գրիգոր 19
Սուրբ Ովանէս 13
Սուրբ Սարգիս 12
Սմբատ Օրբէլեանց 27
Սպահան 16
Ստեփաննոս կաթող. Սեվանցի 11, 12
Ստեփաննոս (Օրբէլեան) 1, 3, 22
Ստեփաննոս եպիս. որդի Երեմիայի 20
Ստեփաննոս կաթ. Հռոմկլայեցի 30
Սպիտակ ջուր 30
Վախթանգ 31
Վահրամ իշխան 11, 12
Վահան կաթող. Բաղեցի 11, 12
Վայոց ձոր 31
Վան 20
Վա[illegible]ապան 25, 26
Վանանդ 14
Վասիլ 11
Վասպուրական 12
Վարդան 25, 27
Վարդանեանք 21
Վեստ Սարգիս 12
Վիրապ 28
Վիգէ 19
Վիրք 11, 12
Տանգի 16
Տարսայիճ, եղբայր Սմբատի 28, 31
Տարսոնացւոց երկիր 20
Տարսուս 22
Տէրունական 17
Տութար 27
Տուրքիկ 23
Տրապիզոն 27
Տրապոլիս 31
Տփխիս 17, 22, 26, 28, 30, 31
Տփխեաց տուն 17, 22
Տօղուտափ 24
Ցալան 28
Փատլուն 14, 15, 17
Փարախ 27
Փոլատ 25
Փունտրոտար սուլթան 27, 28
Քարբլ 14 27
Քեմիլ 24, 26
Քենրուշ 31
Քէթ 28
Քութաթիս 13
Օձան 17

ՀՍՍՌ մատենադարանում եղած Ստեփաննոս Օրբելյանի «Պատմութիւն նահանգին Սիսական» աշխատության որոշ գրչագրեր, Օրբելյանի պատմությունից հետո, ավելացրել են Տաթևի վանքապատկան գյուղերի մի նոր ցուցակ, որը մինչև այժմ չի հրատարակվել։ Այդ ցուցակն արժեքավոր նյութ է պարունակում Հայաստանի տնտեսական կյանքի պատմության համար։ Օգտվելով Ստեփաննոս Օրբելյանի «Ժամանակագրութեան» հրատարակությունից, տեղավորում ենք այդ ցուցակը «Ժամանակագրութեան» հավելվածում՝ վերցնելով թիվ 6271 ձեռագրից։ Հավելվածում, բացի ցուցակից, տեղավորված է նաև Գեղարքունյաց մելիքների Տաթևի վանքին տված ղաբալան։

ԱՇ. ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ

ՏԱԹԵՎՈՒ ԹԵՄԻ ՊՏՈՒՂՆ ԱՅՍ Է ԱՅԺՄ ԺԱՄԱՆԱԿԻ։
ԺԴ ԳԱՎԱՌԱՅՆ։

Գնդուաձորու գաւառն

Կից	ԳՌ	ԳԾ
Աղբէջ	ԲՌ	ԹԾ
Ներքի Կարդ	ԲՌ	ԷԺ
Վերի Կարդ	Ռ	ԲԾ
Ջաթու	ԲՌ	ՁԾ
Գեղի	ԲՌ	ՁԾՌ

Բաղաբերդու գաւառն

Քրդիկանց	ԳՌ	ԴԾ
Հանդիշէն	ԳՌ	Ռ
Քըչանանց	ԲՌ	ԲԾՌ
Փլմաղրայ	ԲՌ	ԹԾ
Առջաձոր	ԲՌ	ԹԾ
Բուխուրուտ	ԳՌ	ԸԾՋ

Կաքաւաբերդու գաւառն

Տաշդուն	ԵՌ	ՁԾՌ
Լիջք	ԳՌ	ԳԾՌ
Ջուար	ԲՌ	ԸԾ
Սևադարայ	ԲՌ	ԳԾ
Տիկնատափ	ԳՌ	ԴԾՌ
Մանաշու	ԲՌ	ԸԾ
Վահրաւայ	ԴՌ	ԵԾ
Գդանիս	ԲՌ	ՁԾ
Կորուս	ԲՌ	ԳԾ
Ագարակ	ԳՌ	ԴԾՌ
Կարճէվան	ԳՌ	ԴԾ
Քարն	ԲՌ	ԹԾ
Նորաշենիկ	Ռ	ԸԾՌ
Պզդի Թաղն	ԲՌ	ԳԾ
Մեծ Թաղն	ԵՌ	ԵԾ
Միջի Թաղն	ԷՌ	ԸԾ
Թխկուտն	ԲՌ	ԲԾ
Լէօքն	Ռ	ԲԾ
Եկղաստանց	Ռ	ՁԾՌ
Վանքն	ԲՌ	ԲԾ
Կռաձոր	Ռ	ԵԾ
Նուշանց	ԲՌ	ԲԾ
Կալեր	ԳՌ	ԴԾ
Կառաւն	ԳՌ	ԳԾ
Քուջերդ	ԲՌ	ԲԾ

Մոգրու գաւառն

Ափկէս	ԳՌ	ԴԾ
Մանլև	ԵՌ	ՁԾ
Թօս	ԺԳ ապասի	ԳԾ
Աղաւնակ	ԺԲ ապասի	ԳԾ
Շուանի ձորն	ԲՌ	ԲԾ
Գոմերանց	ԳՌ	ԴԾ
Իչխոռն	Ռ	ԲԾ
Նաւսն	ԳՌ	ԴԾ
Մթնաձոր	ԳՌ	ԳԾ
Կարբաթաղն	ԴՌ	ԴԾ
[էջ 375] Մագրէն	ԲՌ	ԵԾ

Աճանանու գաւառն

Խոտանան	ԳՌ	ԷԾ
Դորդնի	ԲՌ	ԳԾ
Թիլիկանց	Ռ	ԳԾ
Հոոմանց	Ռ	ԳԾ
Խըսթաղն	Ռ	ԲԾ
Առջաձոր	Ռ	ԵԾՌ
Շրուէնանց	Ռ	ՁԾ
Նորաշինիկ	ԲՌ	ՁԾ
Ջորեր	ԲՌ	ԲԾ
Եղենկն	ԲՌ	ԷԾ
Կաւարտ	ԲՌ	ԳԾ
Ղաթարն	Ռ	ԷԾ
Ջաղուս	ԲՌ	ԵԾ
Վանքն	Ռ	ՁԾ
Հալիձոր	ԳՌ	ԳԾ
Խնկանց	Ռ	ԲԾ
Ըոստումանց	Ռ	ԳԾ
Քօլու	Ռ	ԴԾ
Վչքան	ԲՌ	ԲԾ
Բեխն	Ռ	ԷԾ
Պաղավերճ	ԲՌ	ԳԾ
Վանքն	Ռ	ԲԾ
Գըթգոմ	Ռ	Ծ
Սըհակ	ԲՌ	ԵԾ
Ըոսկեահն	Ռ	Ծ
Պէճանէշէն	ԲՌ	ԲԾ

Գիլաբերդու գաւառն

Գոն	Ռ	Ծ
Ծկտէն	Ռ	ԲԾ
Մարուր	Ռ	Ծ
Մառագետ	ԲՌ	ԲԾ
Գեուլմէշայ	Ռ	Ծ
Իբիկիօ	ԲՌ	ԲԾ

Նօխութլու Ռ ծ
Ալթունանց ԲՌ Ըծ
Ըստամանց ԲՌ Բծ
Խազազաձոր Ռ Բծ
Ջխուրուրդն ԳՌ Գծ
Նոր գեղն Ռ Բծ

Մաղանջուղու գաւառն

Տանձավեր ԳՌ Գծ
Մաջ ԴՌ Եծ
Իրիցաթումբն ԲՌ Թծ
Պաշարաջուրն Ռ Բծ
Հուռի տափն Ռ Գծ
Մազրեն Ռ Զծ
Սէթանց Ռ Թծ
Շոնուխու Ռ ծ
Գիւղրվանց Ռ ծ
Քոսաքարերն Ռ Էծ
Նոր գեղն Ռ ծ
Նականդարն Ռ ծ

[էջ 676] **Բար ուշատու գաւառն**

Ակն Դ մարգան բրինձ Գծ
Փականան Ը չարեք Բծ
Ենկիճէն Դ մարգան ու կէս ծԾ
Պէրտիկ Գ մարգան Գծ
Զափնի Ա մարգան ւ կէս ծԾ
Ըրկէնանց Բ մարգան Բծ
Իրիցվանիկ Դ մարգան ու կես ԲծԾ
Կամէն Գ մարգան Դծ
Խմաճ Բ մարգան ւ կէս ԲծԾ
Սուսնակն Է չարեք ծԾ
Ներքին Կրմէն Ե չարեք ծ
Վիժինիս Ժ մարգան ԹծԾ
Հաքարակ Դ մարգան Դծ
Վթանանց Ժ չարեք ԲծԾ
Կեազարխունի Ժ մարգան Եծ
Սպիտակ աղբիւր Ժ չարեք ԷծԾ
Խաչտափ Դ մարգան Դծ
Ծաւիկ Է չարեք ԲծԾ
Աղնաթաս Զ չարեք Բծ
Ղարխպանց Ը չարեք ԲծԾ
Դուխն ԺԱ չարեք Գծ
Խաթուն բաղն Զ չարեք ծԾ
Ակատի Ա մարգան ու կէս ծԾ
Գեղաքունի Է մարգան Եծ
Թախտն Զ չարեք ու կէս Դծ
Ներքի Եղինկն Ժ չարեք Եծ
Մողէս Թ չարեք ու կէս Դծ
Փոշանց Զ մարգան ու կէս Զծ
Կաշկառօտն Դ մարգան Դծ
Եղավարդ ԺԳ մարգան ԺԴծ
Խոտորանց Դ մարգան ւ կէս Էծ

Ձանկազուրու գաւառն

Կորէսն ԶՌ Զծ
Հուսնխտարայ ԲՌ Բծ
Քարահունջն ԳՌ Գծ
Ալխդուլուշէն ԳՌ Գծ
Գորուս ԲՌ Բծ
Խնձորէքսն ԴՌ Եծ
Քարաշէն ԳՌ Գծ
Արաւիս ԳՌ Գծ
Տեղ ԴՌ Եծ
Շնհեր ԵՌ Եծ
Խոտ ԴՌ Դծ
Հալիձոր ԳՌ Գծ

Քաշբաղուց գաւառն

Խանածախն ԵՌ Եծ
Պայինտուրն ԲՌ ԵծԾ
Հալաքսն ԲՌ ԲծԾ
Խազնավարն ԴՌ Դծ
Սթունիս Ռ Զծ
Ղուշչին Ռ Զծ
Մխրիկն ԲՌ Թծ
Հէրի ԲՌ Գծ
էջ 677] Աղուէսահաքի ԲՌ Գծ
Հակ ԳՌ Դծ
Փուլն ԲՌ Գծ
Եզնագոմեր ԶՌ Էծ
Սպիտակաջուրն ԲՌ Թծ
Քարագլուխն Ռ ծ
Արուական Ռ Գծ
Շրուական Ռ Գծ
Հօչանց ԳՌ ԴծԾ
Եալղուզտամ ԲՌ Գծ

Ձաւրնտուրու գաւառն

Շաշգետ ԴՌ ԵծԾ
Նատիրն Ռ ԶծԾ
Թրճմունանց Ռ ԵծԾ
Ծաւն Ռ ԲծԾ
Ղըզլարաղաջ Ռ ծԾ
Սարաչէն ԳՌ Գծ
Շէկահող ԴՌ Դծ
Կեղցահանց ԳՌ ԳծԾ
Բերքնի ԴՌ Դծ
Քարագլուխն ԲՌ Գծ
Թօփ Ռ ծԾ
Աւտուռն Ռ ծ
Խորձորն Ռ ծ
Քօթանլարն Ռ Գծ
Ածորի ԴՌ Դծ
Բարթաղն Ռ ծ
Ջինարի Ռ ծ
Բարերարթաղ Ռ ծ
Տնկոնակերտ Ռ Բծ
Կարմրահողուտ Ռ Բծ
Հանդիքովշան Ռ Զծ
Հնձանալի ԲՌ Բծ
Ջանալու շէնն Ռ ծ
Պրթէլանց Ռ ծ

Ղարատաղու գաւառն

Վեղան ԽՌ ԲծԾ

[illegible] ԺԲ ապասի ճԾ
[illegible] ԲՌ Բճ
[illegible] Ռ Բճ
[illegible] ԴՌ Դճ
[illegible] ԳՌ Ջճ
[illegible] Ռ ճ
[illegible] ԺԷ ապասի
[illegible] Ժ շահի
[illegible] ԳՌ Գճ
[illegible] Գ ապասի
[illegible] Ռ Գճ
[illegible] գեղն Է ապասի
[illegible] չէնն Ռ ու ԺԸ շահի
[illegible] ԳՌ Գճ
[illegible] ձորն Թ ապասի ճ
[illegible] յեղն Է ապասի
[illegible] ԳՌ Գճ
[illegible]արագլուխն Թ ապասի
[illegible]անկտուրն Ռ ճ
Ներքի Աօրան Ռ ապասի
Վերի Աօրան Ը ապասի ճ
Նորաշընիկ Ը ապասի Ծ
[illegible]արու Ը ապասի Ծ
[illegible]գարայ Ռ Էճ
[illegible] Ռ Թճ
[illegible]աչու Է ապասի ճ
Ղարահանց տներն Ռ ԲճԾ
Տամուրչի քեանդն Ռ ԲճԾ
Խալիֆին հայերն Ռ ԳճԾ
Փիլիկօռ Ռ ԲճԾ
Ըրըժան ԲՌ ԲճԾ
Նըղլի Գ ապասի ճ
Սարդու Դ ապասի
Սուրունն ԺԴ շահի
Քիշմիրի Ռ Գճ
Ներքին Էփշէտ Դ ապասի
Միջին Էփշէտ ԲՌ Գճ
Վերին Էփշէտ ԲՌ Բճ
Մարաշի Թ ապասի
Ճանալու տներն Թ ապասի
Ջարու Ը ապասի

Ղարակլինայ Ռ Գճ
Նորգեղն Գ ապասի

Վերի ձորու գաւառն

Ըղվերծ ՋՌ Ջճ
Գետաթաղն ԳՌ Ըճ
Լոբ ԵՌ Եճ
Շինաթաղն ԴՌ Դճ
Մրցու ԲՌ ԲճԾ
Լծեն ԲՌ ԲճԾ
Շինատեղ ԳՌ Եճ

Սիսիանու գաւառն

Բռնակոթ ԺԲՌ ԺԲճ
Տնկույափտս ՋՌ Էճ
Տոււորս ՋՌ Ըճ
Թխունիս ԴՌ Էճ
Բարձրաշէն ԲՌ ԵճԾ
Տաստակերտ ԳՌ ԳճԾ
Արաւիս Ռ Եճ
Բընունիս ԳՌ ՋճԾ
Աղահի Ռ Եճ
Ըրթօքիս ԳՌ Գճ
Կիրակոսիկ ԳՌ ԸճԾ
Կլևանց ԲՌ Բճ
Կարմիրշէն ԳՌ ԳճԾ
Շաքի ԵՌ ԸճԾ
Ընկղակոթ ԺՌ Ժճ
Բլէկանց Ռ ԵճԾ
Շաղատ ԳՌ ԹճԾ
Մագրէն ԲՌ Ջճ
Առուքլուն ԲՌ Էճ
Շուքար ԵՌ ԷճԾ
Խորնդուղն Ռ ԷճԾ
Փույն ԲՌ Թճ
Բորդի ԲՌ ԷճԾ
Բերդատակն ԳՌ ԵճԾ
Քարատակն ԲՌ ԵճԾ
Պագարչայն ԵՌ ԵճԾ
Խորթանց Ռ Ըճ
Մխուրն Ռ ԸճԾ
Ջկնարած Ռ ՋճԾ
Գթանց Ռ ԳճԾ

ՏԱՍԱՆՈՐԴ

ՀՈՒԼԱՎԱՐՆ ԱՅՍԻՆՔՆ ՎԱՆՔԱԿԱՆ ԳԻՒՂՐԵԻՑ ՀՈՂՈՑ ՏԱՍԱՆՈՐԴՔՆ։

Տաթև Մատթէոս երիցանց աղբինքն՝ ԺԲ մարգան։ Ածին հողն՝ Ե մարգան։ Ղայամանց տներն և Քարջուտին հողն՝ ԺԲ մարգան։ Հնկերվանց՝ Դ մարգան։ Մուլքոնց տներն Ժ մարգան։ Աբրահամանց տներն Ժ մարգան։ Գուլավտոնց տներն, թէ վար լինի և թէ ցել, կամ ոչ Գ մարգան մաղթայ է տալ պարտին։

Ճհանկլիրանց և Թաթոնց տներն՝ Զ չարէք կէս։

Աւանանց տներն՝ Է մարգան Ե չարէք։

Աւաքանց տղայքն՝ Թ մարգան Գ չարեք։

Իսամանց և Ալթունանց Բեզանցու, և Թխկէ, Ջեռնաւորին հողն սոցա խուրձն կու հանէն։

Իսամանց խզերի տակի հողն, Զիկիլանց Ծածարու հողն, Կալերու Տանձուն գլխի հողն, որ այժմս Շլորի կոչեն, սոցա խուրձն կու հանեն, որք են հողերն վանքին, և ընկերվանցու ամէն հողերն խուրձն կու հանէն Ժ նեն Բ սն Կաւազանանց հողերն։ Ազանձու հուլաւարն այս է։ Կորեկատափ՝ ԺԲ մարգան կէս, Կոճմակոթ Զ մարգան, Մխրուն գետին հողն Դ մարգան։ Քըրանիշու և Քարագլուխն Գ մարգան։ Ունանանց և Բազունց, Քարհանուց գետն՝ Զ մարգան ու կէս։ Շհաւորաց Քարհանոց գետն՝ Զ չարէք։ Սուրանց Ուլու Գապանց հողն, որ ազանձու առել են թէ վարեն և թէ չվարեն, տարենն Ե մարգան ցորեն տան վանքին։

Զայս Յօհաննէս վարդապետի դաւթարիցն առեալ աստ գրեցաք։ Թուին ՌՃՀԹ, որ Երեմիայ վարդապետին գրեալն թուին ՌՃԽԱ։ Մայիսի Ժ էր, Տաթեւու վանքին բահրէքն, որ է մուլքն ես [էջ 683] տէր Աղէքսանդրս գրեցի յայն սխանիցն։

Տաթև ԻԴ բեռ ցորեն և Գ լիտր մեղր տան. և գլխովին բոլոր գեղովս մէկ օր վար անեն, Բ օր հունձ անեն, և մէկ օր ալ ջառ անեն ինչ բան որ լինի. և մէկ օր եգնարածքն վանքիս համար խոտ հարեն։

Սըւաբանց՝ ԺԵ բեռն և Գ մարգան ցորեն. և Ա օր վար անեն, Բ օր հնձեն, և եգնարածքն Ա օր խոտ հարեն, և իւրեանց գեղի առաջի մարգիքն ևս հարեն և Ա օր ալ ջառ անեն։

Ազանց՝ Թ բեռն, Ա մարգան ցորեն և Ա օր վարեն և Ա օր վեցկուն եգնարածքն խոտ հարեն և օր հնձին ջառ անեն։

Տանձատափ՝ Զ բեռն և Ե մարգան ցորեն և ԱՌ դեան հուլավար տան, Ա օր վարեն, Գ օր հնձեն, Ա օր խոտ հարեն և Ա օր ինչ բան որ հանդիպի ջառ անեն վանքիս։ Դարձեալ Թագաւորքըն այս տանձատափու խարաճն, գլխոյ, վանքիս լուսացու են տուեալ, որ խարաճն տան վանքիս, և ով ոք խափանեսցէ հին Թագաւորաց հրամանքն, իւր հաւատոցն զրկուի և իւր փեղամբարիցն զառնայ, և նզովից ներքոյ մնասցէ, սատանայի և դժոխոց բաժին լինի ՌՌ նալաթ ի վերայ այնպիսուն լիցի։

Մալտաշու մուլքն Ժ նէն Ա ըն տան ինչ մաղթայ անեմք և այլն որպէս վերոյգրեալքն տան անպատճառ։

Շնհէր՝ ԻԵ բեռն ցորեն, Գ թիլանի լիտր մեղր, Զ մարգան հուն և ընկուզ, տունն Դ խաւիլ խեղեփ և մաղաշար, և շիրէն՝ մասուլն կեօրայ։

Խոտ Ժ բեռն՝ Գ մարգան ցորեն, և Ա թիլանի լիտր մեղր, Է մարգան հուն և ընկուզ, տունն Դ խաւիլ խեղեփ և մաղաշար. շիրէն մասուլն [էջ 684] կեօրայ։ Դարձեալ սրանոցին այլ ինչ պակասութիւն լինի, մեք Խոտու և Շնհերու գիւղօրայքս հոգամք։

Հալիձոր Ը բեռն, Ե մարգան ցորեն, Ա թիլանի լիտր մեղր, տունն Դ խաւիլ խեղեփ և մաղաշար, Գ մարգան և կէս հուն և ընկուզ, շիրեն՝ մասուլն կեօրայ. և թէ այս գեղօրայքս վար անեն, մեք ալ, ինչպես վերի գիւղօրայքն, մեք ալ այնպէս վարեմք և հնձեմք. և մեր ջաղըն այգիքըն շինելն է, խոտ հարելն է, սրանոցն շէն պահելն է, այս Գ գիւղիս վերայ է։

Քրտերին սրանոցին Բ վանքս, և Ա քրտերն, և բահրէն, Գ բեռն ցորեն, Ա թիլանի լիտր մեղր, և Ա ոչխար տան վանքիս. այս է գաշինք սահմանեալ. դարձեալ Տաթեւու հուլավարն տարին կեօրայ է, զորն թէ վարն լինի և թէ ոչ, կու տան. և զորն թէ վար լինի՝ տան և վար չլինի չեն տալ. և այնպէս տեղ կայ, որ խուրձ կու հանեն Ժ նէն Բ վասնորոյն որ մալըն այն հողերու վանքս տալիս հաքիմի են։

Շնհէրու. Խոտու, Հալիձորու բահրէքն մարգանին կէս չարէք քրեհ կուտան. թէ իւրեանք բերեն կէս չարէքն մեք չեմք առնուլ, վախմ է, ով որ չի տալ՝ նզովեալ է, հոգւով և մարմնով ևս պարտ է առնել, ով ոք բերէ քրեհ տանի։ Դարձեալ Շնհերու մուլքն քրեհովս ԻԸ բեռն Ա մարգան և Ա չարէք։

Խոտու մուլքն քրեհովս ԺԱ բեռն Բ մարգան, Բ չարէք, որ մեք բերեմք։

Հալիձորու մուլքն Թ բեռն Բ չարէք կէս մեք բերեմք։
Մալտաշու մուլքն ԺԲ է։
Բունունիք ԻԴ բեռն ցորեն։
Կից մուլքն տարէնն ԺԹ ոչխար մաղթայէ։
Տաստակերտ Ժ նեն Բ է։
Ղարաքլիսեն Ժ նեն Բ է։

[illegible] ԱՐՏԱՔԻՆ ԱՆՑԻԱՆՔՆ, ԵՎ ՈՐՔԱՆՈՒԹՈՒՆ ՏԱՆԵԼՈՒԹԵԱՆ ՆՈՑԻՆ ԵՆ ԱՅՍՈՔԻԿ։

[illegible] Կարմունջի բերանն, տեղի Բ սոմարի։
Ուրտաքարն, տեղի Բ սոմարի։
Յրուագետ, տեղի Դ սոմարի։
Աժի հողն, տեղի Գ բեռան։
Քրանէս, տեղի Ա բեռան։
Հաղլաղլուխն՝ Ա բեռան։
Հոնձերն Ա բեռան։
Ակրու խաչի տակն Գ բեռան։
Բոլոր գուզն տեղի Կ բեռան։
Ժողովարանն՝ ԺԴ բեռան։
Բոլոր ճոթն՝ Գ բեռան։
Ջկռավարն՝ Բ բեռան։
Ծովերն տեղի Գ բեռան։
Տանձուտն Գ բեռան։
Խաչի հողն ԺԲ բեռան։
Հազարու դաշտն Թ բեռան։
Օրթուխաներն Թ բեռան։
Սուխարանցու հացամարգն և տակի հողն՝ Բ բեռան։
Երկար ճոթեր Գ կտոր Է սոմար։
Աղանձու Արփալղերն Բ բեռան տեղի։

[illegible] Բ ճոթն՝ մինն ճանապարհի գլխին և մին ճանապարհին քաշն Բ կտորն Ե մար-[illegible] տեղ։ Ա կտոր խանաղինն Տանձատափու աղբիւքների տակն Ջրաղացի ճանապար-[illegible] խնձորու կայն Ա բեռան տեղի։ Տանձատափու, Վլասաճակատու հողն Բ բե-[illegible] Հրաձորու կարմիր յորուն և հողն, տեղի Ա բեռան։ Տաշտունի հողն, տեղի Բ սոմար և [illegible]։

ԻՍԿ ԽՈՏԱՏԵՂԻՔՆ ԵՆ ՍՈՔԱ։

Ղազալկայն՝ Քարահունջի գետէն մինչ ի ծակն, ի մէջ որոյ Բ եաթաղ, Ա Ղարայինն և Ա Ղազալկայն։
Յաքուտն՝ յանցի փոսի ճանապարհէն մինչ ի խաչն, և մինչ ի ցից խաչն։
Կեռատամբալասքէն մինչ ի գետն։

ՍՐԱՆՈՑՔՆ ՍՐԲՈՅ ԱԹՈՌՈՅՍ ԵՎ ՏԵՂԻՔ ՆՈՑԱ ԵՆ ՍՈՔԱ։

Մին սրամոց յԱխլաթեանն է. Ա ն ի Քրաերն, Բ Շնհեր, Ա ի Տաթև, մերձ նմին նաև Ա [illegible] անասնոց, որ է գոմ, և Ա յարդանոց, Գ ըն ևս Քարաշէն, և Ա սրանոց [էջ 686 ա-[illegible]թեր սրբոյ աթոռոյս, որ այժմոյս սա միայն չէն և այլքն աւեր։

ԱՅԼ ԵՎ ՍՐԲՈՅ ԱԹՈՌՈՅՍ ԱՅԳԻՔՆ ԵՎ ՀՆՁԱՆՔՆ ԵՆ ՍՈՔԱ։

Բ այգի Ա հնձան ի Մեղրու փոքր Թաղն։ Ա այգի և Ա հնձան և իւր առաջի աւլուն ի [illegible]ձոր։ Ա մեծ այգի, և իւր հնձանն։ Ներսէս վարդապետի այգին։ Նանախի այգին և տէր Ղուկասի կտորն, և Սալահու որդի Թունու կտորն, որ սրբոյ վանքիս վախմ են տուեալ, գայսոսիկ [illegible]եալ է Ա այգի, իւր հնձանովն և Ղօշանցու Ա այգին, իւր հնձանն, և ընկզուտն յԱթոռոյս [illegible]։

Թվականին ՋԿԲ(= 1513) էր. մեք Գեղարքունոյ մելիք ու տանուտէրքս եկայք ի սուրբ աթոռս Սոաթէի Սւինեաց Բժ գաւառի, ևս առաւել երկրին մեր Գեղամայ, երկիրն մեր Գեղարքունի, թեմ և վիճակէ սուրբ առաքելոցս Սոաթէի Բարդուղիմէոսի՝ հաստատած մինչեվ Լուսաւորիչն: Լուսաւորչէն որդոց և թոռանցն Սահակայ և Մեսրոպայ, մինչև այս ժամանակս հաստատ և անխախտ մեր տեսեալ, մեր հաւրէ և պապէ լսեալ զամենայն հաս և իրավունք տայինք և հնազանդ ժողովուրդ էինք: Ապա զալս մեր յուխտ ի սուրբ աթոռս, զկոնդակս տեսաք, մեր բերանով կարդացաք, մեր ականջաւքս լսեցաք, և կրկին հաստատեցաք, այս բանս որ ճշմարիտ էր՝ յուխտ և դաշինք գրինք դրան սուրբ Առաքելոցս և առաջի եպիսկոպոսացս Շմաւոն եպիսկոպոսի և տէր Ստեփաննոսի և Մարտիրոս փակակալի և տէր Ղուկաս հայրապետին և այլ միաբանելոցս մեծի և փոքու, ամէն:

Ես Փիրհամզէս, որդի Եղիշին, և թոռն Մելիք Միրզին, ես Թանկրի ղուլս, որդի Մելիք Ղուկասին, և թոռն Պուղիկին, ես Էհիսես, որ ի Պուտախին թոռն Տելու Ղարաշին, ես Թարխանս Քթայշինեցի, ես շահ Ղուպաթս Գաւառնեցի, որդի Աստուածատուրին, ես թոռն Միրանշին, ես Պաշարթս Կոթեցի, ես Մաթիոս Կածեցի, ես Այսմայկուլս Կնծուտեցի, ես Փիրի որդի Ղուպաթին, թոռն Պերամին, ես Կունդուղս Գանձակեցի, և ամէնքն ամենայնի. ուխտեցաք որ ոչ մերմէ, ոչ մի ընդդնեաց, ոչ զաւակաց և ոչ այլոց Գեղարքունեցայց, որ այս բանիս հակառակ չլինին կամ հետ ի խաչէնեցայց, կամ երկրիս եպիսկոպոսացն, կամ հետ կաթողիկոսացն միաբանին, հակառակութիւն անէն հետ յաթոռիս, սևերես լինին աստուծոյ և ի մարդկանէ. և սուրբ աթոռոյս անիծեալ, մեր և մեր նախնեացն մեղացն պարտական լիցին, և Բ Ռ նալաթ լիցին: Մեք, Գեղարքունոյ սարկաւագունքս, որ եկինք յաթոռս վասն կարդալոյ, այս բանի վկայ ենք, ես Մուսէս սարկաւագս, որդի Կոստանդին թոռն քահանայի իբեցի և սարկաւագ Ամիրին, թոռն Միրզին Կաթնուց գեղէն, ես Եղիշէ սարկաւագ Դարանակուց, վկայ եմք, որ Գեղարքունոյ տանուտէրքն զայս բանս գրեցին, որ ճշմարիտ է Աստուծով:

Պատմխմբագիր՝
Հ. Հարությունյան

ՎՖ 613 Պատվեր 470. Տիրաժ 350. Տպագրական
5½ մամուլ. Հեղին. 4¾ մամուլ. Մեկ մամուլում
37440 նշան. Ստորագրված է տպագրության 26/I—42

Հայպետհրատի տպարան, Երևան, Լենինի 65